

Jablonczay Tímea: Nagymihálytól Jeruzsálemig – az újrafelfedezett író: Szenes Erzs

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft

2014. március / XXVI. évfolyam 3. szám

SZombat

**Lehetséges-e
új magyar-zsidó
identitás?**

**Kapedli
és kokárda**

**Berkovits Balázs • Bodnár Dániel • Fónagy János • Fritz Zsuzsa
Gerő András • Heisler András • Hernádi Miklós • Karády Viktor
Kende Péter • Radnóti Zoltán • Rubin Eszter • Schweitzer Gábor
Tamás Gáspár Miklós**

Az évek elszállnak, az emlékek soha!

Ismerje meg az ország
kultikus légitársaságának
fénykorát exkluzív riportokon,
izgalmas történeteken
és rengeteg, sosem látott
képen keresztül!

Most digitális formában újra elérhető a www.dimag.hu weboldalon!

TARTALOM

4 | NEMMAGYAR-NEMZSIDÓ

Berkovits Balázs:
Sem kokárda,
sem sárga csillag

7 | REÁLIÁK

Bodnár Dániel:
Az identitás csapdája
– avagy lehetséges
és lehetetlen választások

9 | MAGYAR GÉNIUSZ

Fónagy János:
A dédszüleim is
magyarok voltak

10 | VÉGIGGONDOLVA

Fritz Zsuzsa:
Utak és nem út

11 | TÖBB NEMZETTUDAT

Gerő András:
Kokárda és sárga csillag

13 | KÉT KULTÚRA SZIMBIÓZISA

Heisler András:
Kettős kötésben

14 | HADMŰVELETI TERÜLET

Hernádi Miklós:
Van-e visszaút...

16 | ÖNBESOROLÁS

Karády Viktor:
Mindig egyéni döntések kérdése

18 | INDIVIDUALIZÁCIÓ

Kende Péter:
„...Legszemélyesebb
meggyőződésünk szerint”

20 | EGYSÉG/KÉTSÉG

Radnóti Zoltán:
Zsidó tudattól a tudatos zsidóig

22 | HAMIS ÁBRÁND

Rubin Eszter:
Identitásszédelgők

24 | 1848/1956

Schweitzer Gábor:
A kettős identitás
magától értetődő – volt

26 | MAGYARZSIDÓMAGYAR

Tamás Gáspár Miklós:
Már megint
magyarzsidómagyar

30 | IDENTITÁSKERESZTEZŐDÉSEK

Jablonczay Tímea:
Nagymihálytól Jeruzsálemig
– az újrafelfedezett író: Szenes Erzs

34 | SZÉPIRODALOM

Szenes Erzs:
Apám fái

30–34. SZENES ERZSI
APÁM FÁI

2014. március
5774. ádár II.A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer**Szerkesztőbizottság:**Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Kesz
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás**Szerkesztőség:**Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek**Állandó külső munkatársak:**Uri Asaf, Csáki Márton,
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári,
Pályi Márk, Seres Attila,
Szarka Zsuzsanna,
Vári György, Várnai Pál**A megjelenést támogatja:**Amerikai Joint Magyarországi
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A címlap Kurdi István munkája

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2014. február 14-énSzerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház

1065 Budapest, Révay u. 16.

234-es és 235-ös szoba

Telefon: 311-9214/136, 137

Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.org

Előfizethető a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP 11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Berkovits Balázs

SEM KOKÁRDA,
SEM SÁRGA
CSILLAG

A z EMIH kampánya természetesen szintisza anakronizmus. De ennél jóval több: behódolás az éppen berendezkedő hatalom előtt, amelynek egyik legfőbb támasztéka a kulturális antiszemitizmus (a másik pedig a szegény- és cigánygyűlölet). És persze a mai magyar zsidó vezető emberek többsége teljességgel lojális a hatalomhoz – s ez már tradíció. A kokárda a kisfiú ruháján oda került, ahol a „hétköznapi képzetársítás” a sárga csillagot vizionálná, a „holokauszt traumájának” (sic) jeleként – szól a kampány felvezetője. Sokatmondó a holokauszt mint trauma beállítása, az eseményről már szó sem eshet, pusztán pszichológiai hatásairól, s mintha csak egy pillanatnyi zavarról avagy betegségről lenne szó, amely gyógyítható, amelyen túl kellene már lépni. A túllépést a „magyar” identitás hangsúlyozása jelenthetné, ami a holokauszt „emlegetését” kizárja. S hogy a megsemmisített zsidók magyarok voltak nyelvükben, kultúrájukban, s érzületükben? Így volt, sajnos, hogy így. S hogy a megmaradt zsidóság ma is teljes természetességgel magyar? A politikai és kulturális jobboldal szerint korántsem. S aki ismét azt bizonygatja, bizony a zsidó is magyar, sőt, jó magyar, az szintén ebben a diskurzusban mozog: ismét felleli a „zsidó kérdést”, sőt, a „zsidó problémát” – mintha semmi sem történt volna a 19. század közepe óta. Holott, azóta rájöhettünk, identitásról beszélni úgy,

hogy száműzzük a politikát, nemcsak értelmetlen, de veszélyes is.

A „túllépést”, azaz a felejtést az antiszemiták és a politikai és kulturális jobboldal követeli: „nektek a holokauszt, nekünk Trianon”. Szintisza mitológia, de kitűnő szimbolika, amely sűrítetten jelzi, a zsidók nem magyarok, mivel megsemmisítésük nemmagyar zsidóként történt, mégpedig megkésett válaszképp Trianonra, egyúttal megelőlegezett válaszként a „kommunizmusra”. A magyar zsidóságnak tehát ismét azt kellene hirdetnie magáról: magyar, vagyis (már) nem nemzetáruló, éppenséggel nemzeti, mint 1848-ban... S akkor a zsidóságnak újra – immár sokadszorra – a magyarra válás útjára kellene lépnie. Hátha most

KAPEDLI ÉS KOKÁRDA?

A Szombat körkérdése a 21. századi magyar-zsidó identitásról

Lapunk az alábbi körkérdést intézte a szellemi és közélet néhány szereplőjéhez:

2013-ban az EMIH egy kokárdás, kapedlis kisfiú portréjával kampányolt az 1 százalékos adófelajánlásokért, s *Identitás* néven, ugyancsak a kisfiú portréjával Facebook-oldalt hozott létre a következő jelmonddal: „Emlékezzünk azokra a zsidó hazafiakra, akik a magyar szabadságért küzdöttek.”

Értjük és tudjuk, fontos lenne pozitív viszonyt kialakítani zsidó és magyar identitásainkhoz.

Körkérdésünk arra irányul, hogy megtudjuk, Ön hogyan látja: ilyen harmonikusan összefér-e ma kapedli és kokárda, két markáns jelkép a 20. század történelme után.

Mi az – ha van ilyen –, ami továbbvihető a száz évvel ezelőtti ideálból? Ön szerint mik lehetnek a 21. század magyar, illetve magyarországi zsidó identitásai?

A beérkezett válaszokat névsor szerint közöljük.

megengedik a nemzethez tartozást legálább azoknak, akik nem akarnak elvegyülni, hiszen magukon viselik az egykorvolt zsidóság folklorisztikus jegyeit, mégis lojálisak a nemzethez. De fontos, hogy nem csak elvegyülni nem akarnak – ezzel elhárítván a faji és szellemi keveredés veszélyét –, hanem emlékezni sem. Valójában a kampány így olvasandó: aki a holokausztra gondol még mindig, az nem eléggé magyar, s ezért a kokárdát ki nem tűzheti – sárga csillag vagy kokárda, ez itt a kérdés. Hiszen a holokauszt egyrészt (nemmagyar) zsidó ügy, másrészt az emlékezés bevádolja mint tettet a nemzsidó „magyart”. A zsidó az emlékezés révén válik nemmagyarrá, avagy így bizonyítja: soha nem is volt magyar. A nemzsidó magyar soha nem is emlékezett a holokausztra, a nem emlékezés most pedig a nemzetbe való befogadás feltételévé válik a (még mindig nemmagyar) zsidók számára is. A magyarságteljesítmény mércéjét természetesen a nemzsidó szabja, a jó zsidó pedig önmagára alkalmazza.

A rendszerváltás után újfogalmazott és kb. 2002, majd egyre fokozottabban 2010 óta napirenden tartott „zsidó kérdés” frappáns válasza lel tehát, mint

„Nektek a holokauszt,
nekünk Trianon”

például a kokárdatűzés kívánalma vagy az „antiszemita kérdés” letagadása. Ez azonban a jelenlegi fasizálódó politikai kurzus ideológiájának és szimbolikájának az igenlése. Jean-Claude Milner, a neves francia nyelvész és filozófus szerint az európai kultúrában a felvilágosodás óta a „zsidó kérdés” valójában a „zsidó probléma” képében jelentkezett.¹ A „kérdés” mindig szubjektív, amennyiben valakitől, egy beszélőtől ered, aki egy másik beszélőhöz intézi, és választ

vár rá. Ám ez a válasz sosem zárja le véglegesen a kérdést: az végtelen módon nyitott marad. Sőt, a kérdés meg is fordítható, például a „zsidó kérdés” átformálható az „antiszemita kérdésévé” – Sartre például így jár el: „hogyan lehetséges az antiszemita?” – kérdezi. Ezért nem hajlandó „zsidó problémáról” beszélni. Ha ugyanis „problémáról” beszélünk, akkor valami eleve létezőt emlegetünk, ami még minden kérdésfeltevés előtt objektíve létezik, függetlenül a szubjektív szándékoktól és értékítéletektől. A „probléma” pedig megoldást vár, mégpedig egyértelműt és lehetőség szerint végsőt, vagy még inkább: véglegest, gondoljunk csak a munkanélküliség, a nyugdíjak, a költségvetési hiány problémájára.

Ma Magyarországon ismét a „zsidó kérdés”, sőt a „zsidó probléma” van terítéken. Az „antiszemita kérdést” pedig alig-alig lehet felvetni. Az egyik, a konzervatív-fasiszta oldalról azt halljuk, az antiszemitát a zsidók találják ki, ők „náciznak” meg „antiszemitáznak”, s ezzel

hívják létre az antiszemitát, akinek ele-
ge van már a zsidó vádaskodásokból. Az
így létrehívott antiszemita jogos felhá-
borodásában tehát gyűlölni kezdi azt,
aki ellene vádaskodott. Radikálisabban:
az antiszemitizmust a zsidók találják ki
szüntelenül, hogy gyűlölhessék a ma-
gyart, ezért jogosan gyűlölik őket a ma-
gyarok. Ugyanez „semleges” megfogal-
mazásban: ha a zsidó az ily módon lét-
rehozott antiszemitája ellen fellép, ak-
kor az antiszemita feléje irányuló gyű-
löletét csak megerősíti, s így tovább,
végtelen ördögi körben. Azaz: zsidó és
antiszemita párt alkotnak, a zsidó anti-
szemitázik, az antiszemita zsidózik...
Egyik se jobb, mint a másik, az igaz-
ság pedig valahol kettejük között, „kö-
zépütt” van. (A hamis „közép” persze
az egész magyarországi politikai dis-
kurszus métélye.²)

A másik, a „progresszív” oldalról
pedig azt halljuk: ha létezik is még an-
tiszemita (jóllehet, többnyire már egy-
általán nincs is), az csak azért van,
mert ő is kirekesztett, szegény, félreve-
zetett, sőt sokkal inkább kirekesztett,
mint a zsidó: a zsidó ugyanis manapság
már inkább privilegizált, az „uralkodó
osztály” része. Mindkét gondolat arra
fut ki, hogy ha van is antiszemita, annak
léte egyfelől pillanatnyi körülmények
fennállásának köszönhető, másfelől fel-
lépése bizonyos értelemben jogos és na-
gyon is megérthető. Megérthető mint
tény: léte visszavezethető bizonyos fel-
tételre, van empirikus oka; egyúttal
mint morális beállítódás is legitim,
minthogy válasz valamire, azaz nor-
matíve is igazolt: a zsidók kifogásolható
cselekedetei vagy legalábbis objektív tu-
lajdonságai hívják őt életre.³

Azaz, e diskurzus szerint egyfelől me-
gint csak a zsidóknak kéne lépniük: fel

kellene szabadulniuk az évszázados gör-
csök és félelmek alól. Ezek pusztán fan-
tazmagóriák, az antiszemitizmus nem
létezik, avagy csupán a zsidók perfor-
matív módon létrehozott kreálmánya:
„más ez a korszak”, ami antiszemitiz-
musnak látszik, az egyáltalán nem az.
De másrészt meg, ha létezik, az azért
van, mert a zsidók még mindig nem sza-
badultak meg azon negatív tulajdonsá-
gaiktól, amelyek lehetetlenné teszik,
hogy magyarrá váljanak. Mégpedig leg-
főképpen az antiszemitizmusról való
beszédtől, s persze a holokausztra való
emlékezéstől.⁴

A magyarságteljesítmény mércejét természetesen a nemzsidó szabja.

Ma tehát elsősorban az antiszemitiz-
musról való beszéd az, amelyet az anti-
szemiták „még megmaradt” zsidós vo-
násaként lepleznek le, s amelyet a ma-
gyarsággal való összeforrás elsőrendű
gátjaként mutatnak be. Ravasz eljárás
ez, hiszen tiltás alá helyezi a „zsidó
problémának” és megfogalmazóinak az
elutasítását: a megszólalás még minden
vitatkozás, még minden tárgyi észrevé-
tel előtt egyáltalán csak úgy lenne le-
hetséges, ha természetesként fogadtuk
el az esetlegesen antiszemita kereteket.
Máskülönben az „árulás”, vagyis a ma-
gyarságból való önkitagadás esete forog
fenn. A zsidó magát rekeszti ki a ma-
gyarságból, ha antiszemitizmusról be-
szél: ezzel bizonyítja, hogy még teljes-
séggel nemmagyar és csakis zsidó. Az

antiszemita kritériumok elfogadása a
holokauszt előtti zsidóság számára még
természetes volt. Az asszimiláns zsidók-
nak ugyanis a 19. században, s talán kü-
lönösen a huszadik század elején – mint
ahogyan azt Hannah Arendt is kiválóan
megfogalmazta – az antiszemitizmus-
hoz is asszimilálódniuk kellett. Folyto-
nosan kutatniuk kellett, asszimilációs
teljesítményük ellenére milyen negatív
„zsidós” vonásokkal rendelkeznek még,
melyektől kell még megszabadulniuk. E
vonásokat természetesen az antiszemita
környezet és antiszemita kultúra segí-
tett nekik felismerni, mint állandó faji
tulajdonságaikat.⁵ Ebbe az állapotba
visszatérni nem tanácsos. Márpedig
a kokárda a mai Magyarországon
ennek az állapotnak a szimbóluma,
azon, teljességgel kritikátlan nem-
zETFelfogásnak, amely letiltja a holo-
kausztról és az antiszemitizmusról
való beszédet.

Természetesen a kokárda helyére
nem szabad kitűzni a sárga csillagot.
Az antiszemitizmus elleni tiltakozás nem
öltheti magára a passzív áldozat szim-
bolikáját – ez ugyancsak végletes politi-
kai naivitás. A náciakra nem hat a békés,
„humanista” kiállítás, ha a potenciális ál-
dozatok önmagukat jelölik meg és jelö-
lik ki, annak csak örülnek. Ráadásul az
ebben a szellemben fogant tüntetés 2012
végén, a hatalom egyik prominens em-
berének részvételével, sokat ártott an-
nak, hogy tisztán lássunk. Magyarorszá-
gon ma nem a nyíltan náci párt léte a
legfőbb probléma, amelynek elítélésé-
ben olykor össznépi konszenzust lehet
teremteni. A Fidesz-rezsim pontosan
ezen elítélés által stilizálhatja magát
mérsékeltté, miközben maga építi fel a
gyűlölködés országát a szélsőjobbpoli-
tika összes kelléke segítségével.

JEGYZETEK

1 Jean-Claude Milner: *Les penchants crimi-
nels de l'Europe démocratique*, Éd. Verdier,
2003., 13. old.

2 Vö. Berkovits Balázs: *Kis magyar politoló-
gia, avagy a kritika halála*, 2011. jan. 10.
[http://szuveren.hu/tarsadalom/kis-magyar-
politologia-avagy-a-kritika-halala](http://szuveren.hu/tarsadalom/kis-magyar-
politologia-avagy-a-kritika-halala)

3 A zsidóság és a „zsidó probléma” percepció-
jához a huszadik századi Magyarorszá-
gon lásd: Berkovits György: „Budapest és a
zsidó arc”, *Egy modern amodern*, Jászöveg,
2003.

4 A holokausztra való emlékezés és a zsidó
identitás kérdésének mélyreható tárgyalása
valójában csak regény formájában képzel-
hető el, lásd leginkább Berkovits György: V.

és Ú. 2. köt., *Jelzőművész*, L'Harmattan,
2013., különösen a 2. fejezet: „Egy megráz-
kództatás – ki vagyok én?”

5 Kiválóan elemzi Füst Milán *Naplójában* meg-
jelenő önmarcangoló és öngyűlölő antisze-
mitizmusát Schein Gábor: *A „zsidó” Füst
Milán Naplójában*, <http://www.or-zse.hu/hacofe/vol5/schein-fustmilan-muveszet>
2012.htm

Bodnár Dániel

AZ IDENTITÁS CSAPDAJA

– avagy lehetséges és lehetetlen választások

Mindenekelőtt fontos, hogy felidézzük az EMIH kérdésfeltevést inspiráló kampányát. Az EMIH maga is kérdést kívánt megfogalmazni: a kipát viselő kisfiú mellkasán elhelyezett QR-kód, amely egy kokárdát fedett, első megközelítésben a hétköznapi elvárást kívánta kritika tárgyává tenni. A zsidóság kontextusában a mellkason elhelyezett bármilyen jel primer reflexként a sárga csillagot asszociálja. A kampány még pontosabban a holokauszt emlékeztet kiüresedése, a megkülönböztetéssel kapcsolatos szorongás, a negatív öndefiníció vagy úgy általában az előítélethez való leegyszerűsítő viszony kritikáját kívánta nyújtani. A kampány további szakaszaiban erre a kritikai hangra rezonálva tettünk kísérletet a zsidó és magyar identitás önmagukban is problematikus kérdéseit szembesíteni.

A sok tízezeres letöltési mutatókkal büszkélkedő identitásvideók publikálása volt ennek a folyamatnak a betetőzése. Fontos volt a kampány végiggondolása során egy központi kérdés ébren tartása: a zsidó identitás és annak képződése nem feltétlenül problematikusabb, mint a magyar identitása, a két önazonosság találkozási felülete viszont biztosan annál érdekesebb, minél tisztázatlanabb egyik vagy másik. A magyar identitásstratégia kultúrnemzeti, etnikai megközelítései eleve kudarcra voltak ítélve, a politikai nemzet koncepció és a hozzátartozó identitásképzési feladat elvégzése még igencsak várat magára.

Meggyőződésünk máig is, hogy a provokatívnak szánt kérdésfeltevés (és sokkal kevésbé válaszadás) megkerülhetetlen, hiszen a múltból megörökölt zsidó identitásképleteink különböző történelmi fordulópontokon bizonyultak használhatatlannak éppen

úgy, mint a magyar-identitás-konstrukciók fentebb vázolt vonulata.

Az asszimilációs képlet 1920-ban, a zsidók teljes szellemi eliminálását célul tűző kommunista stratégia 1956-ban éppúgy, mint 1989-ben, megbukott.

Az 1989-et követő időszak kulturális identitás koncepció-

A zsidó identitás nem feltétlenül problematikusabb, mint a magyar.

ja a szabad identitásválasztások definíciója mentén vallott kínos kudarcot, amint ezt alább részletesebben szeretném elemezni.

Az önmeghatározások szabad választásának boldog világában is fontos, hogy a választott, megélt öndefiníció a reáliákba legalább valamennyire, de

kapaszkodni tudjon. A kulturális zsidó identitás ebben az értelemben, sajnos kénytelen vagyok ezt mondani, egy vonzó, konzervatív, múltba révedő, de eredendően reakciós beállítódás, mely a régmúlt dicsőségét visszavágyva tesz úgy, mintha ma is fennállnának azok a keretek (nyelv, intézmények, befogadó közeg, a jelenkor zsidó kultúráját minden más-tól megkülönböztető attribútumok etc.), melyekbe az identitásukat kulturálisan megélni kívánó zsidók kapaszkodni tudnának. Értelmezésemben ezek a keretek a krematóriumok kemencéiben porrá égtek, a kommunista rezsim hazugságvezérelt gépezetében felszámolódtak.

A kulturális identitásnak három lehetséges formája állhatna rendelkezésünkre ma: a holokauszt emlékezete, az antiszemitizmus által megteremtett áldozatközösségi lét és a múltba tekintő, legkésebb

zett konfliktusos viszony magyar és zsidó identitás között csak és kizárólag akkor jelenik meg, ha az örökre eltűnt és vissza nem hozható zsidó múltat siratjuk, és nem elődeink pusztulásra ítélt, de sok szempontból továbbélő hagyományába kapaszkodunk.

A zsidóság feltámasztása elődeink iránti kötelesség, amely egyben a harmonikus magyar zsidó együttélésnek és identitásunk érvényes többgyökérőségének is előfeltétele. Nyilván nem a szemhunyas, megalkuvás elvtelenségét szeretném ezzel hirdetni. Sokkal inkább annak büszkeségét, hogy egy „zsidó identitású” magyarnak egy „magyar identitású” zsidónak vagy egy „zsidó-magyar identitású” állampolgárnak tudnia kell, hogy mi a feladata: a zsidó élet felvirágoztatása ott és nem máshol, ahol ez majdnem teljesen felszámolásra került.

A zsidó nép (szakrális/spirituális alapozású) identitása szép megfogalmazást nyer hagyományunkban: „A Tóra, az Örökkévaló és a zsidó nép Egy.” Zsidónak lenni lelki kötődésen és a spirituális, kulturális elköteleződésen túl életforma is. Ezt tanítja a Tóra, ezt tanítják bölcseink. Zsidónak lenni egy olyan obligáció, melyet megtagadni lehet, de tőle teljesen megszabadulni aligha.

Hogy hogyan és milyen módon kötnek valakit közösségéhez választásai – ez egészen más kérdés. Az identitásban, úgy általában megélni, kiélni zsidóságot, magyarságot nagyon kényelmes választás. Nem kell sokat tenni érte, elegendő csak beszélni róla.

A zsidóság üzenete, mi több: parancsa ennél lényegesen kényelmetlenebb kötelességet ró az arra fogékony cselekvőkre: tevőlegesen kell a zsidóságot megélni. A zsidóságot tenni, cselekedni kell. De ez a cselekvéskényszer identitásunk másik lába, magyar identitásunk megvallása és átélése szempontjából is kényszerített jelent: meg kell küzdenünk, hogy rendezhessük sérelmeinket, konfliktusainkat.

A hivatkozott kampány szimbolikája is igen egyszerű: A közös történeti elbeszélés keretei olyan fontos és kiaknázandó mitológiát, szövegkörnyezetet teremthetnek, melyben 1848 köztudomású kliséjéből az összetettebb közös történelmi traumák terrén-mába is továbbléphetünk. Az első világháborútól (lásd a napokban megjelent Aranyalbum példáját) Trianon traumájáig, a Horthy-korszakkal való megbirkózástól a kommunista rezsim lélekromboló pusztításaival való elszámolásig.

Az egymásra utaltak fájdalmas, akár még katarzissal is kecsegtető szimbiózisaként szeretném ezt a viszonyt elképzelni.

Fájdalmas ezt kimondani,
de a zsidó kultúra halott Kelet-Európában.

1944-ben felszámolt, eleven zsidó kultúra tisztelete. Fájdalmas ezt kimondani, leírni, de a zsidó kultúra halott Kelet-Európában. Nincs kontinuitás, nincs nyelv (a kelet-európai zsidóság két nyelve, a jiddis és a német ma már holt nyelvek a zsidó közösségekben), nincs önálló reflexió. Van folklór és kulturális hagyományörzés.

És van egy feladat: egy új, önálló, magyar, Duna menti, közép-európai zsidó kultúrát megalapozni, annak a felelősségnek a tudatában, hogy mára csak Magyarországon maradtak ehhez hozzájárulni képes zsidók értékelhető számban.

A folytonosságot, mely az identitásképzés és keresés fontos alapozója, egyedül a vallásos megközelítésben látom kimutathatónak. A néha kedvesen bumfordi, máskor becstelenül megalkuvó, megint máskor önsorsrontó, ritkábban dicsőséges és bátor vallásos élet és a vele mindig együtt járó szenvedélyes frakcionáltság a vészkorszak legsötétebb napjaiban éppúgy, mint – bár jelentős korlátozásokkal – a kommunista diktatúra éveiben is továbbélt. Az a vezérfonal, melyet 3200 éve magunkénak tudunk, még soha nem hagyta cserben a zsidóságot. Amit el szerettünk volna mondani előző évi kampányunkban, nem különösebben összetett: a vallásos zsidó identitás a magyar-zsidó identitás kettősség problémájának gordiuszi megoldása.

A kérdésfeltevésben alig bújtatottan megelőlege-

Fónagy János

A DÉDSZÜLEIM IS MAGYAROK VOLTAK

A kérdés abból indul ki, hogy van magyar és van zsidó identitás, és fontos lenne közöttük pozitív viszonyt kialakítani. A közhelyszerű kérdés számomra az, hogy ki, vagy kik a magyar, illetve zsidó identitás hordozói? Ebből következik a vissza-visszatérő kérdés: Ki magyar? Ki zsidó? És ha az, mitől az?

Ki a magyar? Akinek felmenői Verecke útján jöttek? Vannak ilyenek 10, mi több, 15 millióan? És ha van – biztosan van –, végigvezethető-e a familiáris ág, hányan és honnan csatlakoztak a családhoz, hány szlovák, szász, szerb, horvát, sváb, cseh, osztrák, olasz, dalmát, ruszin, román, zsidó, örmény, görög, vagy ukrán biztosította, hogy a magyar nemzet több mint ezer éven át sikeresen fennmaradt?

Hogyan alakult ki, hogyan alakították ki azt a magyar identitást, amelyet a nemzet vállal, és amelyre büszke?

Ki a zsidó? És aki az, akkor mitől az? Zsidóként élő zsidó, vállaltan, vagy a család útját követve? Ha rejtőzködik, akkor praktikus okokból, vagy félelemből teszi ezt?

Saját felmenőim dokumentáltan az 1600-as évek második felétől többek között Tolna és Nógrád megye szülöttei, a legtávolabbi is az Osztrák–Magyar Monarchia részét képező Czernowiczban látta meg a napvilágot. Több száz éve minden őszám anyanyelve magyar, magyar-ként, magyar közösségekben élt, dolgozott és fizetett adót.

Mitől vagyok én zsidó? Nagyszüleim, apám, anyám zsidó volt, születési anyakönyvem bejegyzése: izraelita. Nem vagyok hívő, nem vagyok vallásos, hozzáértőbb ismerőseim agnosztikusnak szoktak mondani. Nem vagyok hitközségi tag, és nem vagyok – demokratikusnak maszkírozott kérdésre felelve – kettős állampolgár. Nem tudok hegedülni, röstellni valóban nem beszélek idegen nyelveket. Felnőtt fejfel igye-

keztem megtanulni a zsidó történelmet, megérteni a zsidó ünnepek lényegét. Nincs birtokomban, és nem irányítja mindennapjaimat a zsidó kultúra. Elfogadom, hogy mások vallják, de tőlem idegen a cionizmus. Magyar vagyok, apám, anyám, nagy- és dédszüleim is magyarok voltak. Magyar az anyanyelvem, magyarok az érzelmeim, magyarok a hibáim is. Magyarország a hazám.

Tudomásul veszem, hogy sokan családjuk és saját életüket mentették – erre sokaknak sokszor volt oka –, ami-

kor elhagyták Magyarországot. Nem csatlakoztam a gazdasági, kulturális önmegvalósítási és hasonló okokból elmenőkhöz. Nem mentem el 1956-ban a sporttársaimmal – anyám szegény gondolkodott rajta, én nem akartam –, nem mentem el már saját családommal – noha lehetőség lett volna rá a 60-as évek közepén.

Ki a magyar? Akinek a felmenői Verecke útján jöttek?

Elmentem viszont az Újlipótvárosból – akkor jó ötletnek tűnt – 36 évre Ózdra. Aki ismeri a megmaradt Gömört, aki járt a Barkóságban, az tudja, hogy nagyon lehet szeretni ezt a vidéket.

Akkor mégis mitől vagyok zsidó? Lehetséges válasz, hogy a zsidóságból nem lehet kiiratkozni? Közismert a

példa: Radnóti Miklós kikeresztelkedett, nagyon tudatosan otthagyta zsidóságát. Még a bori füzet kezdősorai-ban is magyarságát hangsúlyozta, mégis zsidóként lótték a tömegsírba. Azért hozom példaként Radnótit – tragikus-san sok más hivatkozás is adott –, mert a költő magyar génuszát, magyar hazafiságát EMBER nem vitatja.

A kérdésre válaszolva: a magyar nemzet egységes, egysége egy évezred alatt alakult ki. Olyan tartalommal és olyan emberek által alakult, akik ezt az országot, ezt a sorsot választották. Sokan mentek el, és sokan jöttek az évszázadok alatt, de egy adott pillanatban mindenki részese volt a magyar sorsnak, a magyar történelemnek. A változó világban a mindenkori Magyarországon mindig voltak bűnösök és áldozatok, tehetősek és szegények,

szerencsések és szerencsétlenek. Voltak és vannak identitásukat feladva vagy visszaszorítva azonosulni akarók, és vannak – napjainkban szabadon –, akik számon tartják felmenőik születési helyét, kultúráját, nyelvét, vallását. 2014-ben ez szabad döntés kérdése, és ez így helyes. Ezek az elemek az emberi egyéniség részei, sokszor tragikus múlttal és konfliktusos jelennel terhelt részek, de részek. A részidentitások – legyenek azok vallási, kulturális, nemzetiségi, vagy egyéb jellemzők – összessége adja a teljes nemzeti identitást.

A válaszom az a – ritkán hozzáférhető – jelvény, amelyen a nemzetiszínű zászlószalag egy Dávid-csillagot formáz, kifejezve a zsidóságot vállaló és magyarságához ragaszkodó viselőjének véleményét.

Fritz Zsuzsa

UTAK ÉS NEM ÚT

Minden befér a 21. századi zsidó identitásba. Talán a legfontosabb az, hogy el tudjuk fogadni, zsidónak lenni legalább annyiféleképpen lehet, ahányféleképpen lehet magyarnak, embernek, nőnek, férfinak. Nem szeretném megítélni senkinek a zsidóságát, inkább azt látnám járható útnak, hogy a sokszínűségben, a nyitottságban minél többen érezzék lehetőséggnek a zsidósággal való azonosulást.

Amennyiben ez a kokárda és a magyarságtudat segítségével megy egyeseknek és az Izraelhez tartozás erős tudatával másoknak, legyen, örülök neki. Számomra a kortárs zsidóság egy sokszínű, nyitott, új és újfajta azonosulási lehetőségeket találó zsidóság, utak és nem út, azonosulások és nem azonosulás.

Kokárda és kapedli abban az esetben férhet meg egymás mellett, ha mindenki tisztázza végre viszonyát saját hovatartozásához, ha a kokárda hordói ugyanúgy egy feldolgozási folyamat

végén tudatosan és szembenézve magyarságukkal, annak minden traumájával és szépségével teszik ki mellükre a kokárdát, mint ahogy a kapedli viselői is egy feldolgozás eredményeképpen veszik fel zsidóságuk szimbólumait, végiggondolva, feldolgozva a traumákat, a sérelmeket és a bűntudatot.

Oktatással foglalkozó emberként azt látom, hogy a szimbólumok gyökerében tanulás és értékrend kell, hogy legyen, olyan tudatosság, melyet jelenleg nagyon

A kortárs zsidóság sokszínű, nyitott, újfajta azonosulási lehetőségeket talál.

kis mértékben vélek felfedezni. A szándék, hogy pozitív zsidó önképünk legyen, szerintem nem az antiszemitizmus megszűnésével és nem szlogenek hangoztatásával jön el, hanem egy folyamatos és nyílt párbeszéd eredményeképpen, mely párbeszédben fel merjük tenni magunknak és egymásnak a nehéz kérdéseket és nyitottá válunk a saját magunk által alkotott képek újragondolására. Ez legalább annyira vonatkozik ránk is, mint mindenki másra ebben a társadalomban.

Gerő András

KOKÁRDA ÉS SÁRGÁ CSILLAG

Ha a kapedlit a nem nemzeti értelemben vett zsidóság metaforájaként, a kokárdát pedig a magyar nemzeti önazonosság szimbólumaként értelmezem, akkor a válaszom egyértelmű: igen, összeférnek. Összeférnek azért, mert Izraelen kívül nincs zsidó nemzet, következésképpen a nemzeti önazonosság az Izraelen kívül élő zsidóság számára választható.

A magyar nemzettudat eredeti vonulata önmagát szekuláris-kulturális önazonossággként gondolta el – ezért nyelvújított, ezért akart nemzeti kultúrát teremteni. Politikai értelemben pedig annak idején, a reformkortól indulóan a magyar nemzetet a jogegyenlőség közösségeként – szabadságközösségként – gondolták el. Az állam oldaláról fel kívánták számolni mindazokat a jogkülönbségeket, amelyek egy rendi struktúrában – többek között – a zsidókat is sújtották. Ez olyan nemzettudat volt, amivel ostobaság lett volna nem azonosulni; ráadásul a zsidóságnak akkoriban nem volt semmilyen nemzettudata, s az adott nemzettudat nemcsak érdek, hanem érzelmi alapon is vonzó volt.

Ez a fajta nemzettudat áthatotta a XIX. századot, s a zsidóság esetében nemcsak jogegyenlőségben és vallási recepcióban öltött testet, hanem egy igen markáns asszimilációs folyamatban is. Eredményeképpen zsidók tömegei váltak nemzettudatukban magyarrá; napi nyelvhasználatukban a magyar nyelvűség egyre dominánsabb szerepet játszott; a környező társadalommal pedig egyre erőteljesebb és szerves szimbiozisba kerültek. Ám már a XIX. század második felében megjelent – nem domináns módon – az a fajta magyar nemzettudat, amelyik a nemzet definíciójához hozzátársította a zsidót, mint belső ellenséggépet.

Lett olyan magyar nemzettudat, amely összefonódott az antiszemitizmussal.

Politikai leképeződését jelentette ennek a viszonylag rövid életű Antiszemita Párt, s az 1890-es évek közepén létrejött – az első világháború utáni Magyarország állami politikájának értékeit részben már megelőlegező – Katolikus Néppárt. Fontosabb azonban, hogy a magyar

társadalomban meggyökerezett az a reformkori intencióknak lényegileg ellentmondó magyar nemzettudat, amely a magyart etnikai alapon, s így kizáró módon gondolta el.

Az antiszemitizmus mindig, minden kultúra esetében a nemzetfogalom újraértelmezését is jelenti.

Nyilvánvaló, hogy ezzel a XX. századra virulenssé váló nemzettudattal már nehéz azonosulni, noha ez a nemzettudat is használta a kokárdát, s élt olyan nemzeti tar-

Fotó: Sióréti Gábor

Lett olyan magyar nemzettudat,
amely összefonódott az antiszemitizmussal.

talmakkal, amelyekkel a jogegyenlőségre súlyozó nemzeti tudatvilág is. Petőfi axiómája – miszerint „Haza csak ott van, hol jog is van” – az antiszemitizmust is magába építő nemzettudat esetében már nem volt axióma. Ennek szellemében a mondatot úgy lehetett módosítani: Hazája és joga csak annak van, aki származásában magyar.

A két háború közötti Magyarország változó, de egyre fokozódó erejű állami vezérlőelvűvé tette az antiszemitizmust, s ezzel tartalmilag szembement az eredeti nemzettudattal. Míg egyfelől kárhóztatta Trianont, addig másfelől folyamatosan belső Trianonban gondolkodott, hiszen a „mi” politikai fogalmából az „ők” kategóriájába helyezte bele a faji alapon zsidónak tekintett állampolgárait.

A két háború közötti Magyarország éppen ezért nem lett polgári értelemben vett jogállam, mert folyamatában felszámolta a jogegyenlőséget, amely minden jogállam alapja. Hozzányúlt a továbbtanulás jogához, a tulajdonjoghoz, a foglalkozás választásának jogához, s még abba is beleszólt, hogy ki kivel bújhat ágyba. A folyamat végén pedig a jogfosztottakat, a nem teljes jogú magyar állampolgárokat egy másik állam rendelkezésére bocsátotta, amelyről pontosan tudta, hogy életüket is elveszi.

Ennek a magyar nemzettudatnak egyik megnyilvánulása volt, hogy a jogfosztottakat fizikailag is megjelölte. Sárga csillagot tett rájuk.

Megítélésem szerint a *Szombat* kérdése történetileg érvényesen inkább így szólhatna: összefér-e a sárga csillag és a kokárda; összefér-e a sárga csillag a kapedlivel? Ha így teszem fel a kérdést, akkor megint

Az is bonyolítja a helyzetet, hogy történelmünk által kialakítottan immár több nemzettudattal kell együtt élnünk, s nem minden kijelentésünk mellé tehetünk lábjegyzetet, miszerint az egyiket nem érezzük a magunkénak, a másikat viszont igen. De ettől nem kell visszariadni, mert senki nem adott garanciát arra, hogy egy nemzet tagolt és rétegzett önképével intellektuálisan vagy éppen érzelmileg könnyű lenne azonosulni.

Ahogy ezt már többször megírtam: „a” zsidóság nem létezik, széttört. A judaizmus kohéziós ereje már régóta nem általános, s azt sem mondhatjuk, hogy minden zsidó egyben zsidó nacionalista is lenne. Nagyon sokféle identitás jött létre, s erre csak jobb híján használjuk az egyöntetűséget kifejező „zsidó” szót.

Nyelvi csapdánk azonban nem ok arra, hogy ösz-

szemossuk a különféle identitásokat. Személy szerint úgy gondolom, hogy megmarad minden eddigi – sok esetben széttartó, egymásnak nem felelő – zsidó identitás, de a szabadság világa kedvez annak, hogy határozottabban megjelenjen egy zsidó integrációs identitásforma is. Ez alatt magyar vonatkozásban azt értem, hogy hangsúlyosabbá válhat: többféleképpen lehet magyarnak lenni, s azért mert valaki zsidóként magyar, joga és intellektuális kötelessége is másként értelmezni a magyar múlt meghatározott időszakait, jelenségeit, a magyar identitáskultúra meghatározott vonulatait. Ez persze konfliktusfelületet jelent az egyneműsítésre és kizárólagosságra törekvő magyar identitásformákkal.

Ha viszont ezt következetesen átgondoljuk, akkor meg kell válnunk az egységes nemzeti történelem képzetétől és interpretációjától. Ahogy hosszabb távon az antiszemitizmus is képes volt módosítani a nemzetfogalmat, úgy egy integrációs zsidó intellektuális attitűd is meg tudja ezt tenni – feltéve, ha tudják és merik vállalni.

Paradox módon ennek a zsidó integrációs alapállásnak nemcsak a szabadság kedvez, hanem az antiszemitizmussal töltekezett magyar nemzettudat pulzáló – jelenleg éppen növekvő – jelenléte is, mert önálló álláspont, önálló megközelítés kialakítására ösztönöz. Ugyanezt idézi elő az antiszemitizmus mentegetésének nem oly’ elszigetelt kísérlete is, amelyre szintén sok példát találunk. Az antiszemitizmussal töltekezett magyar nemzettudat, illetve nemzeti interpretációk számára az antiszemitizmus jelenléte a holokauszt után bevallhatatlan szégyen, bűn, ezért sokszor eltagadják, letagadják, esetleg relativizálják, s mindig találnak partnert az önfelmentéshez.

Mindig az a kérdés tehát: milyen magyar, melyik zsidó?

„A” zsidóság nem létezik, széttört.

csak egyértelmű a válaszom: nem. A sárga csillaghoz vezető nemzettudat csak használta a kokárdát, de tagadta annak lényegét, amely a francia forradalom nyomán a kokárdát kialakítók tudatában a szabadságot, az egyenlőséget és a testvériséget jelentette. A sárga csillag mindennek az ellenkezőjéről szólt. S azt pedig elvileg magától értetődőnek gondolom, hogy egy bármely zsidó identitással bíró ember nem lehet partner önnön megbélyegzéséhez.

Megítélésem szerint ezek után nem kérdéses, hogy a XX. századra két – sokféle alvariációval bíró – magyar nemzettudat alakult ki. Közülük egy etnikai vagy magát etnikailag magyarnak tartó ember bármelyiket választhatja, de egy önnön zsidó származásával tisztában lévő ember számára van olyan, amit nem választhat. Feltéve, ha nem beteg, és nem érdekelt önnön stigmatizációjában, az öngyűlöletben. (Azért erre is volt és van számos példa...)

A köznapi problémát rendszerint az okozza, hogy az antiszemitizmussal töltekezett magyar nemzettudat sokszor ugyanazokkal a stíuselemekkel él, mint Petőfi, Kossuth, Deák, Eötvös – s még sorolhatnám a neveket – nemzedéke, illetve hivatkozási alapul úgy mond „használja” őket. Mindazonáltal tartalmilag pontosan elkülöníthető, hogy ki milyen koncepcióban gondolja el a magyarságot, a magyar nemzetet: jogközösségben vagy vérközösségben; teljesítményben vagy hígmagyar-mélymagyar ellentétként; sorsként vagy kiválasztottságként; léthelyzetként vagy érdemként.

Heisler András

KE TTŐS KÖTÉS BEN

A z EMIH minden évben valami meghökkentő kampánnyal jelentkezik az 1 százalékos felajánlások növelése érdekében: a kapedli és a kokárda is kétségtelenül hatásos kombináció.

Ugyanakkor világos, hogy – különösen a holokausztot követően – a zsidók együttlélése egy többségi társadalomban sokkal bonyolultabb, mint amennyit e kétségtelenül látványos plakát képes kifejezni.

Néhány hónapja egy rendezvényen a kettős identitásról szoltam néhány szót. A kapedli és a kokárda szimbóluma voltaképpen erről szól.

„Ebben a tekintetben mi zsidók, különleges helyzetben vagyunk. Van egy hazánk, itt a Kárpátok ölelésében, van közös történelmünk – hiszen már a honfoglaló magyar törzsekkel is érkeztek zsidók a Duna-Tisza tájára. Közös a múltunk Moháccsal, Rákóczi-val, Petőfi-vel, Ady-vel. És vannak közös tragédiáink. És van ötvenhatunk. A magyarországi zsidók hazája Magyarország. Ezer szállal kötődnek az ország kultúrájához, számukra mindennél szebb nyelvezetéhez, folyóihoz, tájaihoz.

De különleges kötelék kapcsol bennünket Izraelhez is, a világ talán legkülönlegesebb országához. Vajon miért épp olyan helyen telepedett le a kiválasztott nép, ahol alig van termőföld, helyén csak kopár sziklát, vagy rohanó homokot találunk? Ahol ritka az életet adó eső, kevés az édesvíz, a legnagyobb belvizet is Holt tengernek hívják. Ahol ellenségek milliói kívánják az ország pusztulását.

Izrael nekünk, zsidóknak a szerelmünk. Nem ráció, hanem mélységes érzelm köt hozzá. Több ezer év kultúrája, az özönvíz, a Tóraadás és a Tízparancsolat, szentélyeink pusztulása, a Makkabeusok szabadságharca, Bar Kochba lázadása, talmudisták, rabbik tanítása, a mono-teizmus bölcsője, s három világvallás közös hazája. Ma korszerű ország, légkondicionálók zümmögésével, örökön telefonozó fiatalok óriás seregével, az utakon vadul száguldozó robogókkal, az egekbe törő felhőkarcolókkal, s lakosai roppant kreativitásával, amit a startup vállalkozások látványos sikerei bizonyítanak.

A mi kettős identitásunk e két kultúrában gyökerezik. E két kultúra metszéspontjában nevelkedett Izrael szellemi atyja, Theodor Herzl, akit magyarul Herzl Tivadarnak hívtak. Az én számomra e két kultúra közös hőse Szenes Hanna.”

Hát, ezt mondtam akkor, ez a válaszom most is.

Fotó: Kallos Bea

Számomra e két kultúra közös hőse Szenes Hanna.

Trauma és utóhatás

A VÉSZKORSZAK ÉS UTÓHATÁSAI AZ IRODALOMBAN

Szemináriumsorozat a Szombat szervezésében,
Szántó T. Gábor vezetésével a Bálint Házban

További információk
a www.szombat.org/szeminarium
oldalon,
illetve délutánonként
a 302 0744-es telefonszámon

Hernádi Miklós

VAN-E VISSZAÚT...

Jelen idejű kérdéseikre választ keresve nem szívesen hivatkozom a magyar-zsidó együttélés legsötétebb időszakára, 1944 tavaszára és korára nyarára. Meg kell tennem mégis, mert ennek az időszaknak az árnyéka ma élesebben vetül ránk, mint azóta valaha.

A gettósításra és deportálásra kijelölt hat országrészt Horthy és Sztójay központi közigazgatása előzetesen rendre „hadműveleti területté” nyilvánította, vagyis háborús (persze önvédelmi) manőverre ütötte

a magyarságra *katonai* veszélyt jelentő zsidók eltávolítását. (Most már nem a zsidók pusztaság „visszaszorítása” volt a cél, mint a három zsidótörvényben 1938 és 1942 között.)

Előbukkant ilyen motívum, bár jóval alacsonyabb intézkedési szinteken, a kamenyec-podolszkiji akcióban, s a délvidéki tömegmészárlásban is, ahol ugyanolyan „ellenséges” minősítést nyert, és ugyanolyan, ha nem rosszabb elbánásban részesült a magyar zsidó, mint az elfogott ukrán vagy szerb partizán. A nyilashatalom is élt a „hadműveleti területté” nyilvánítás

agyaforrt eszközével, amikor nekifogott a fővárosi zsidók eltávolításának.

Csira állapotában ugyanez a motívum hatotta át azt a jóval korábbi központi rendelkezést is, hogy zsidó férfi, mivel „megbízhatatlan elem”, fegyverrel nem, csak ásólapáttal sorozható be katonai szolgálatra; nem lehet honvéd, hiszen neki nem hona a Magyar Királyság.

Hát persze hogy örült a magyar zsidó 1943–1944-ben az angol–amerikai légítámadásoknak, hát persze hogy mohón hallgatta az „ellenséges” rádióadókat, ha volt még rádiója, hiszen hazája előbb árulta el őt, mint ő a hazáját (ha ugyan hazaárulást jelentett Hitler vereségét remélni).

Van-e visszaút a magyar „nemzeti” érdekek és a velük szemközt tételezett „zsidó” érdekek effajta halálos konfrontációjából?

Felmenőinktől megtanulhattuk, hogy zsidó részről, ha összeszorított fogakkal is, igenis volt visszaút: a ritka hazatért deportáltak és munkaszolgálatosok általában változatlanul hazájuknak ismerték el a megveszekedett nácizmusból épp csak kivergődött Magyarországot. És ne feledjük: magyar részről is volt kiállás, együttérzés, mentés!

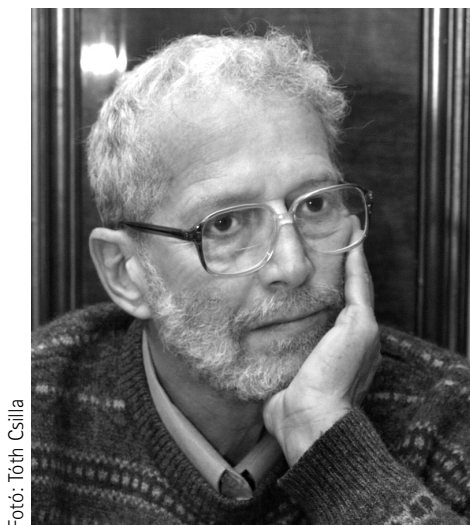
1956 egyik dicsősége éppen a zsidó és nem zsidó értelmiségi forradalmárok testvéri összefogása volt; más, még mindig kutatandó kérdés, hogy zömmel miért csak az előbbieket kerültek börtönbe a megtorlás során.

A rendszerváltó zsidó és nem zsidó értelmiségiek kezdetben hasonlóan testvéri összefogását dokumentálhatóan az utóbbiak hiúsították meg.

Azért feledkeztem mostanáig a múltba, mert a Szombat körkérdése a zsidó *hazafiság* vállalására-elismerésére vonatkozik, amit a múlt már jó néhányszor próbára tett; botorság lett volna elsiklani e próbatételek mellett. Én éppúgy tiszteletben tartom azokat a felmenőimet, akik a deportálásból vagy munkaszolgálatból magyargyűlölként tértek vissza (vö. a muszos Királyhegyi Pál bemondásával: „Most lett elegendő az egészből!”), s rövidesen emigráltak is, mint azokat a felmenőimet, akik itt maradtak, mert apránként még az ellenük sokat vétő magyarokkal is képesek voltak megbékélni. Mint ahogy az egykor kikeresztelkedett zsidók éppúgy méltók mai tiszteletünkre, mint a ki nem keresztelkedettek.

A mai helyzetet illetően mindenekelőtt az a véleményem, hogy zsidó és nem zsidó magyarok bizonyos fokú különállását *fact of life*-ként, *adottságként* tanácsos elfogadni. József Attila sem volt rasszista, amikor megállapította, hogy a külvárosi fejeken „másként tapad a haj”, mint a villanegyedi fejeken, vagyis „másfajta nép, másfajta raj” ez, mint amaz.

A „másfajtaságot” azonban nem tanácsos zsidó részről sem túlhangsúlyozni, sem éppenséggel minimalizálni. (Kérem most következő megjegyzéseimet nem életvezetési előírásokként, hanem a józan észből kiinduló észrevételekként kezelni!) A különállást tény-

Fotó: Tóth Csilla

legesen konstituáló tényezők közül kiiktatnám az ilyen vagy olyan vallásosságot, mert szekularizáltságának előrehaladottsága dolgában nagyjából megegyezik a magyarországi lakosságnak mind a zsidó, mind pedig a nem zsidó szegmense. E téren legfeljebb csak az teremt köztük különbséget, hogy mások azok a templomok, amelyekbe *nem* járnak.

A különállás *túlhangsúlyozását* jelentené az a szerencsére hamvába holt, csupán maroknyi disszimiláns zsidótól támogatott törekvés, amely a magyarországi zsidókat nemzeti-etnikai kisebbségként kerítené körül, s ütné el az általános állampolgári jogok némelyikétől, mondván hogy „nekik megvannak a maguk intézményeik, forduljanak azokhoz”. Ha ez törvényi előírássá válik, végképp elbúcsúzhat egymástól kapedli és kokárda, holott megfigyelésem szerint minden magyarországi zsidó állhatatosan igényt tart az általános magyar állampolgári jogok 100 százalékára. Helyesen teszi, mert közjogilag halálos vétek lenne ennél kevesebbel is beérni.

Másrészt: a zsidó identitást teljességgel magánügyként kezelni a különállás *minimalizálását* jelentené. Ezt egyetlen józan magyar zsidó sem helyeselheti, hiszen akkor a mostani állapotnál is jobban elenyészne a köztudatban az a hatalmas hozzájárulás, amelyet zsidó nagyságaink (és nem mások) tettek az általános magyar gyarapodás ügyében, illetve az a hatalmas pusztítás, amelyet a holokauszt tett az általános magyar jólétben és hírnévben az elpusztítottak és meg sem született utódaik vádló hiányával.

A követendő magatartás szerintem ez: ha Magyarország egykor szívességet tett azzal, hogy befogadta migráns felmenőinket, akkor mi hasonló szívességet teszünk azzal, hogy annyi csalódás után is Magyarországot *választjuk* földrajzi, közigazgatási és kulturális hazánkul. Aki választásból lép be egy közösségbe vagy választásból marad benne, több megbecsülést érdemel, mint aki egyszerűen csak beleszületik.

A legújabb politikai fejlemények, tudom, nemigen kedveznek effajta önértékesítő, a különálláshoz is ra-

gaszkodó hazafiságnak. Hogy többet ne mondjak, *felújult* az ország „hadműveleti területté” nyilvánítása a magyar-zsidó együttélés szempontjából, vagyis a zsidó az ellenség kiszolgálójának, az általános magyar érdekek kártevőjének pozíciójába került újból. Mind-egy, hogy az ellenség ma a román állam vagy a szlovák állam, a nemzetközi bankok és nagyvállalatok vagy egyenesen az Európai Unió és benne Brüsszel – a hagyományos harci retorikát szajkózó politikai vezető garnitúra szerint a rezsím olyik szorongattatásának nincs más okozója, mint a zsidóság. A rezsím persze azonosítja magát a teljes magyarsággal (időben kisa-játította a kokárdát), ellenzékét viszont, amúgy egysé-gesen a zsidókat, a magyarság ádáz ellenségeinek szí-nében szereti látni. Rutinszerűen szövetkezik a zsidó-

Mi hasonló szívességet teszünk
azzal, hogy annyi csalódás után is Magyarországot
választjuk.

ság csakugyan ádáz ellenségeivel, a különféle funda-mentalista muzulmán rendszerekkel, s ezt is állítólag „önvédelemből” teszi, a reá törő honi és külhoni zsi-dók visszaszorítása érdekében.

Fussunk-e a szekér után, amely ma még kevésbé akar felvenni, mint tíz-húsz éve? Vagy tekintsük a mai vezető garnitúrát az igazi magyar ügy elárulójának, és ne szakítsuk meg szövetségünket a magyarság mos-tanában kevés politikai pozíciót birtokló, de velünk szinkronban gondolkodó javával?

Melyik Magyarország patriótáinak kell lennünk? Kell-e patriótáknak lennünk, ha ez egy Temesvár mel-letti lövészárkba sodor bennünket? Van-e nagyobb patriotizmus, mint a mostani kurzus (nem a magyar-ság!) vesztét kívánni? Kielezett kérdések ezek, de a ve-lük való szembenézés nélkül nincs hiteles válasz a körkérdésben megfogalmazott dilemmára.

Budakeszi, 2013. november 25.

Előfizetői akciónk nyertesei

Dr. Fehér Elekné, Budapest – ingyenes utazás a Mazsike *Határtalan* programjának kulturális zárándoklatára

Némethy Szabolcs, Szombathely – kétszemélyes vacsora a Carmel étterembe

Mészáros Gézánné, Budapest – egész éves Bálint házi bérlet a programokra

Kéri Pál, Budapest – egész éves bérlet a Bálint Ház edzőtermébe

Gratulálunk a nyerteseknek, és kérjük, az info@szombat.org címen vagy a 06-1/311-6665-ös telefonszámon jelentkezzenek!

Karády Viktor

MINDIG EGYÉNI DÖNTÉSEK KÉRDÉSE

A feltett kérdésre válaszem egyértelmű igen. Az egyformán erős kettős népi-nemzeti-kulturális referenciát takaró választás – akárcsak a kollektív önazonosítás sokfajta más lehetősége – teljesen legitim. Hozzá lehet tenni, hogy a népképviselési alapon működő nemzetállamok kialakulása óta a 19. században a világon mindenütt ez volt a felvilágosodást – a *haszkalát* – elfogadó zsidóság legfőbb identitásmodellje.

Sokak számára azért tűnik manapság ez elfogadhatatlannak, mert úgy érzik, a nemzeti azonosulást az antiszemita – tehát faji vagy kulturális kizárólagosságon alapuló – s államideológiává vált nacionalizmusok kompromittálták. Ez a folyamat köztudottan nem a nácizmus kezdődött. A román nemzetállam kezdetétől fogva ezen az elven

giát valósított meg, amellet, hogy elvben formális jogegyenlőséget biztosított a zsidóknak megalakulásakor (1871).

Tudatában kell lenni annak, hogy az ilyen („partikuláris”) típusú identitásmodellek átvétele végső soron mindig egyéni, az önbesorolásra vonatkozó döntések kérdése. Legtöbbször igen konkrétan a megélt „sorsba”, azaz az élményanyagba s az ebből kiépített életstratégiába illő s ettől motivált választásokhoz kötődik. Ez azt jelenti, hogy kívülről meghatározott és megindokolt opciókról van szó, melyeknek – sommásan – nagyjából az emancipáció (1867) óta mindig is három szélsőséges pólus jelölte ki határmezsgyéjét. (Ezek között azonban sokfajta másodlagos lehetőség is található.)

Az első a fenti kettős önértelmezés: ez a 19. század végére tulajdonképpen nálunk dominánssá vált a nyugati jellegű nemzeti asszimiláció keretében, még az ortodox beállítottságú zsidóságban is.

A második a kizárólagos zsidó identitás melynek legfontosabb történelmi alakzatát nálunk a cionista disszimiláció (elkülönülés, kiválás), a zsidó népiség vagy nacionalizmus vállalása képviselte. (Máskor voltak a zsidó nacionalizmusnak egyéb fontos változatai is.) Hozzá lehet tenni (s ez érezteti ezeknek a helyzeteknek az összetettségét), hogy Magyarországon a politikai cionizmus nem történelmi alternatívaként jelent meg a nemzeti asszimilációval szemben (mint legtöbbször az askenáz világban egyebütt), hanem mint egy asszimiláció utáni, ezt az időben késve követő, elsősorban a fasizálódás által kiváltott s akkor is kisebbségi választás.

A harmadik a kizárólagos magyar azonosság, vagy ennek valamelyik, néha regionalista (például „erdélyi”), de inkább univerzalizmusra hajló, mindenképp legtöbbször világi (a vallási kötődést elutasító) változata. Ilyen az „európaiság”, vagy a vészkor-szak utáni túlélőknél ilyen volt tömegesen a kommunizmus.

A zsidó identitás összekapcsolódik az elszenvedett s újraaktualizált trauma élményével.

alapult, ezért nem is fogadta el a zsidóság jogegyenlőségét addig, amíg ezt az első világháború után kívülről rá nem kényszerítették. A német birodalom 1919 előtt sok szempontból hasonló ideológ-

Nyílt társadalomban (melyben talán még egyelőre élünk) a partikuláris önbesorolás minden változata, ennek nyilvános felvállalása, kifejezése, megélése egyaránt lehetséges, még ha ezek az érintettek között esetenként súlyos konfliktusokat is okozhatnak. Nem a kívülálló társadalomtörténész feladata, hogy ezek között döntőbíróként igazságot tegyen.

Az viszont igen, hogy emlékeztessen: minden kulturális vagy inkább 'partikuláris' természetű önbesorolásnak tulajdonképpen háromféle forrása lehet: az örökség, a külső (a mások által történő) besorolás és az elkötelezettség valamilyen módozata (beleértve ennek hiányát is).

A honi zsidóság történelmi öröksége igen összetett. Benne van a teljes azonosulás kultusza a nemzettel, főképp a nemzeti liberalizmus kanonizált kultúrhagyományán keresztül (Petőfi–Arany–Ady–József Attila–Pillinszky...). Ez azért is biztosíthat erős kötődést, mert a honi magaskultúrában egészen 1919-ig, sőt, a nácizmusig a nemzetállam-építő politikai elitben is majdnem teljesen hiányoztak a judeofób elemek, szemben a szomszéd államokkal s még a nyugat-európaiak legtöbbjével is. (A nemzeti alapú zsidóellenesség alól talán csak a modern olasz nacionalizmus képez kivételt Európában, igaz ott még a fasizmusig is bezárólag.) De a kommunista *tabula rasának* hála, a honi zsidó örökségnek erős az univerzalista változata is, melyben a külön identitást az egyetemes, „modern” vagy „európai” kötődések elnyomják.

Az erős univerzalista típusú örökség egyébként együtt felvállalható a nemzetivel, ha ez a „Másik (=nem antiszemita) Magyarország” koncepciójával párosul. Ugyanaz mondható az Izraeli kapcsolatok intenzívvé válásával felerősödött szimpátiáról, együttérzésről, együvé-tartozás tudatról a zsidó állammal.

Ez a most felnövő nemzedék számára egyrészt gyakorlatilag, élményanyag formájában is fontos része a zsidó örökségnek, különösen, ha ottani rokonok vagy más közeli kapcsolatok közvetítik. Másrészt a cionizmus ideológiája éppúgy univerzalista és humanista alapú, mint minden modern jogállamé.

Fennmaradnak ezenkívül még a hagyományos – valláshoz, életmódhoz, a neveltetéssel kapott értékekhez fűződő – örökség elemei is.

A külső besorolás tudatformáló hatása általában kettős. Egyrészt a mikrokörnyezet (család, nagycsalád, hitközösség, baráti társaság, szövetségi lánc) be-

fogadó gesztusrendszeréről, az integratív szocializációról van szó. Ezt is lehet azonban elfogadni vagy – egy életszakaszban, esetleg alkalmakként, bizonyos helyzetekben – megtagadni, visszautasítani. Másrészt ugyanis a zsidó identitás mindenféle opcióját felülírhatja az zsidógyűlölet tapasztalata, a „mások tekintete”. Ez alól vannak kitérés-i lehetőségek a társadalmi együttélés szintjén (rejtőzködés, disszimuláció), de tudatilag már nemigen.

Különösen így van ez a *Soá* óta. A zsidógyűlölet legenyhébb (pl. viccbe ágyazott) formái is az érintettek vagy leszármazottaik történelmi emlékezetében a vészkorszak iszonyatát, kitörölhetetlen botrányát idézik fel. Innen a „zsidó túlérzékenység” a napjainkban kimutathatóan felerősödő zsidóellenes közhangulatra, annak ellenére, hogy ez eleddig

Nyílt társadalomban (melyben talán még egyelőre élünk) a partikuláris önbesorolás minden változata lehetséges.

majdnem kizárólag csak verbális természetű maradt. Nem beszélve arról, hogy a mai, igaz akár a parlamentben is megnyilvánuló zsidóellenességnek is csak jelképes tárgyai vannak s ezek legtöbbször kódolt jellegűek.

Az antiszemitizmus megléte mindenestre állandó forrása annak, hogy a megélt zsidó identitás összekapcsolódik az elszennvedett s újraaktualizált trauma élményével, a veszélyközösséggel.

Ezek az adottságok, melyekből mintegy egyéni barkácsolással áll össze a ténylegesen elfogadott és gyakorolt zsidóságtudat. Ehhez kell azonban valamiféle pozitív (valamiért) vagy negatív (valami ellen való) elkötelezettség. Ennek tehát mindig van egy erősen egyéni, sőt voluntarista jellege. Ez megnyilvánul abban is, hogy az életútba írva az önazonosságra vonatkozó opciók átalakulhatnak, akár radikálisan is. Ugyanakkor az ilyenfajta, kollektív identitás-modellekre alapozott elkötelezettséget messzemenően meghatározzák – néha teljesen felülírják – az örökség természete, ennek átvételi körülményei valamint a külső besorolás élménye. (Ez utóbbi ráadásul helyzetileg s az időben maga is jelentősen módosulhat.)

Mindebbe, végeredmény gyanánt, belefér a kapedli és a kokárda egyvelege is. Van (tudjuk) „fideszes zsidó”...

Kende Péter

„...LEGSZEMÉLYESEBB MEGGYŐZŐDÉSÜNK SZERINT”

N ekem már a (kollektív) „identitás” fogalma is gyanús, pláne, ha azt egy olyan szervezkedés próbálja magához ragadni, mint az „Egyesült Magyarországi Izraelita Hitköz-ség”. De mivel a körkérdés dicséretes szűkítéssel „zsidó és magyar identitásainkról”, illetve ezeknek lehet-

séges összeegyeztetéséről beszél, kísérletet teszek egy lehetséges, legalább is számomra elfogadható válasz elemeinek megfogalmazására, a priori persze semmilyen garanciát nem ígérve arra, hogy ez a kísérlet egy „pozitív viszonyra” fog kifutni...

A kollektív identitás fogalmával az a bajom, hogy minden egyes individuumnak *identitása* a szó szoros értelmében csak egy van, kollektív *hovatartozása* viszont több is, *identifikálódási* lehetősége pedig úgyszólván végtelen.

(Utóbbira a legszemléletesebb példákat a serdülőkor alatti gyerekek szolgáltatják.) A „kollektív identitás” keresői, illetve politikai hirdetői ezt a három dolgot rendszeresen összemossák, holott már a fogalmi szétválasztás is sok csalódástól kímélné meg őket. Ha persze valaki *eleve csalni* akar, akkor minden optikai vagy más csalódás jól szolgál neki.

Mármost a tárgyra térve, ami nem is annyira „a kapedli és a kokárda összeférhetősége” a kérdés, mint inkább a körkérdésnek az a kissé kacifántosan megfogalmazott zárómondata, hogy mik is lehetnének

„a 21. század magyar, illetve magyarországi zsidó identitásai?”. Amiből azt olvasom ki, hogy először „magyar zsidó”-t akartatok írni, aztán óvatosságból e kifejezést a „magyarországi zsidó”-ra *helyesbítettétek* (amit megérték). Azt gondolom, hogy egy mai „magyarországi zsidó”-nak (értve ezen azt a magyar anyanyelvű és kultúrájú, itt élő, zsidó vagy nem zsidó vallású, netalán abszolúte vallástalan *egyént*, aki tudja, hogy őt itteni környezetében *zsidóként tartják számon*) egész egyszerűen *saját ízlése, tudása és legszemélyesebb meggyőződése szerint „kell” kialakítania azt a magatartásmódot, amellyel közelebbi környezetéhez viszonyul*, avagy esetenként tőle távolabb eső és általa kevésbé ismert világokba belép. (A „kell” szót azért tettem idézőjelbe, mert az itt nem kötelezettséget jelent, hanem valamiféle objektív és megkerülhetetlen adottságot.)

Szándékosan helyettesítettem az „identitást” magatartásmóddal. Szerintem ugyanis az identitás egy olyan *belső képlet* (még a kép is megfelelő szó volna), amely a maga teljességében csak a szóban forgó egyed számára létezik. Szemben a viselkedéssel, amelynek révén ez az egyed kifejezésre juttatja „identitásait”, netalán képzelt identifikációit, s ez által a külvilág számára is láthatóvá és megítélhetővé válik. Valaha, nem is olyan nagyon régen, viselkedéseinknek elég szigorúan meghatározott szabályai voltak, s ennyiben csoportidentitás-képző hatásokkal is jártak. Egy idő óta azonban a nyugati világban elindult és onnan továbbterjedő *individualizáció* olyan méreteket öltött, hogy *a viselkedésnek mára már szinte nincsenek is kollektív szabályai*: ki-ki személyes választása szerint mutatkozik így vagy úgy a maga szűkebb vagy tágabb világában, s lehet ennél fogva nem egészen az, amit előélete vagy papírai sugalmaznak, sem az, amit környezete róla tudni vél. Ez természete-

sen az itteni zsidó lét lefolyására is kihatással van, aminek következtében annak a valaminek a taxatív felsorolása, amit körkérdések „magyarországi zsidó identitásoknak” nevez, szerintem reménytelen vállalkozás.

Körkérdésekben a hangsúly persze a magyarsághoz és a zsidósághoz való *egyidejű tartozás* lehetőségén van, avagy (metaforikusabban fogalmazva) „a kapedli és a kokárda összeegyeztethetőségén”. Ha szabad ezt a kérdést valamicskét átszövegezni, akkor – az én olvasatomban – ez arról szól, hogy *lehet-e egy mai magyarországi jó vagy rossz zsidónak némi reménye arra, hogy (kapedlivel vagy a nélkül) megfeleljen a magyarsághoz való tartozás éppen uralkodó elvárásainak?* Még egyszerűbben fogalmazva: számíthat-e arra, hogy valásával vagy vállaltalanságával együtt és zsidóként érzékelt megnyilatkozásaitól függetlenül *elfogadják őt „közülünk való jó magyarnak”?* Nyilvánvaló, hogy a válasz ezekre a kérdésekre nem az illető zsidóságától, hanem környezete milyenségétől függ. Európaias, liberális vagy baloldali környezetben nagy valószínűséggel *igen*, szűk látókörűen „nemzeties”, politikailag jobboldali vagy nagyon primitíven tájékozott („mucsai”) környezetben pedig többnyire *nem*.

Még valamit szeretnék ehhez hozzátenni olyan sok-sok évtizedes tapasztalatból, ami bizonyára nem-

csak a sajátom. A két fentebb citált megítélésmód („jó magyar”, illetve „közénk való”) nagyon különböző természetű. Míg a „jó magyar” mércéje szabadon csűrhető és csavarható, a „közénk való” nemcsak politikai nézőpontoktól függ, hanem objektív alapokon is áll. Amíg az utóbbiakat nem túlságosan befolyásolják az előbbiek, a tisztességesen tevékenykedő, saját pénzből élő, törvénytisztelő és civilizált magatartású embert normális honfitársai, színétől és szagától függetlenül hajlamosak lesznek „közjük valónak” tekinteni. Ezért emeltem ki az előző bekezdésben a zsidókat körülvevő környezet *minőségét*, tudván, hogy ez itt és most *megint nagyon erősen* politikai körülmények folyamánya is.

Személy szerint én se jó magyar, se jó zsidó nem tudok lenni (de nem is akarok).

Ezzel együtt a 21. század második (és életem kilencedik) évtizedében bízom a magyarországi társadalom növekvő európaiságában. Amit egyébként, szándéktalanul is, újból és újból próbára teszek, mert személy szerint én se jó magyar, se jó zsidó nem tudok lenni (de nem is akarok).

A szerző politológus (Párizs–Budapest)

1% a Szombatnak

KÉRJÜK, AJÁNLD ADÓD 1%-ÁT
A ZSIDÓ KÖZÉLET ÉS KULTÚRA FÓRUMÁNAK, A SZOMBATNAK!

Mit támogatsz, ha a Szombatot támogatod?

Azt a lapot és online magazint, amely

- 25 éve az egyetlen független szellemiségű, politikai és kulturális magyar zsidó lap,
- tájékoztat és véleményt mond a világ, Izrael és a magyar közélet híreiről,
- küzd a zsidó- és Izrael-ellenes előítéletekkel szemben,
- konferenciákat, szemináriumokat szervez zsidó irodalomról, színházról, filmről,
- fórumot kínál a szellemi élet alkotóinak.

Ehhez nem kell egyebet tenned, mint mellékelned a nyilatkozatot adóbevallásodhoz, amelyben kijelented, hogy adód 1%-át a **18165850-1-42** adószámú szervezetnek kívánod felajánlani. Döntéseddel nagyban segíted a Szombat folyamatos munkáját!

Támogatásodat előre is köszöni
a Szombat Alapítvány és a Szombat szerkesztősége

Radnóti Zoltán

ZSIDÓ TUDATTÓL A TUDATOS ZSIDÓIG

A Szombat folyóirat szerkesztősége három kérdést tett fel, ami felöleli a magyar zsidóság tudatát, félelmét és fájdalmát. Mit jelent számomra a kapedlis-kokárdás kisfiú plakátja? Lehet-e zsidó ideál a 20. század? És mik lehetnek a 21. század magyar, illetve magyarországi zsidó identitásai? A három kérdés egy kérdésre megy vissza: a zsidó lélek mennyire tudja magát függetleníteni a benne élő félelmektől és előítéletektől, illetve mik azok a kritériumok, melyek meglekork kijelentheti, hogy ő magyar is, zsidó is, és mindkettőre büszke. Mert a plakát erről szól.

Amikor megláttam a plakátot, ambivalens érzések kerítették hatalmukba. Biztos vagyok abban, hogy a plakátra tekintve nem egy ember gondolta, hogy egy szélsőséges párt kezdett va-

még jobban átéreznem, és támogassam azt az egyházat, amelyik ezt hirdeti.

Pontosan tudom, a honi zsidó emberek döntő többsége magyarnak érzi magát. Tény, hogy a huszadik század első negyede arról szólt, hogy a zsidó ember magyar akart lenni, mind külsínben, mind belbecsben, mind Istenkeresésben.

A túlélés zálogának érezte ezt. Ha úgy gondolta, több van, ami elválasztja a magyarságtól, mint ami összeköti vele, akkor le akarta bontani a kerítéseket. Aztán a holokauszt átrendezte a zsidó emberek értékrendjét, majd a kommunista rendszer legyalulta a maradék identitást is. Negyven esztendő múltán, a rendszerváltáskor kicsit megfordult az érzésvilág: előkerült egy Dávid-csillagos nyaklánc, egy héber név, egy szarvasi tábor, esetleg zsinagógai közösség.

Nem túljátszva, ám a kettős identitást tudatosan vállalva, Magyarországon élő zsidó vagyok. Ám az évek múlásával és a szabadság élményével előkerülő kettős beszéd a zsidóság számára a legfájdalmasabb lelki traumát hozza elő. És ez a

fiúcska ekkor kezdett hozzánk szólani. Nem 1989-ben, hanem 2013-ban. Interjúk és vallomások kísérték a szőke izraeli (!) kisfiú útját. Egy üzenet mindenképpen eljutott: milyen jó volna, ha átéreznéd, hogy a kokárda és a magyar identitás szerves része annak az útnak, ami elvisz téged a célig, hogy igazi zsidó lehess.

Ez 1848-ban, vagy a 20. század elején tökéletes üzenet volt, ám a zsidóság számára a 1939–1945 egy

A mai kettős beszéd titkos üzenete összekötődik a traumával.

lamilyen furcsa kampányba. Talán parodizálni akarják a zsidókat? Ráadásul a zsidó gyerekeket veszik célpon-tul? Velem is hasonló történt, amikor párszor elsuhan-tam a plakát mellett. Nem tudtam, mi az, majd fogtam magam és közelebből is szemügyre vettem. Hiába va-gyok „professzionális” zsidó, a plakátra nézve először mégsem az jutott eszembe, hogy a saját zsidóságotam és a saját magyarságotam, illetve a kettő együttesét

olyan időszak, ami sosem ér véget, azaz a mai napig tart. A „holokausztzindróma” egyik lényege (és általában a poszttraumás stressz betegségeké – PTSD – is), hogy mindannyian olyan lehetetlen történetet hordozunk magunkban, aminek mi magunk vagyunk a főszereplői, és amit egyszerűen nem vagyunk képesek – a maga valójában – befogadni. És ezt most ki is kell bővíteni: Nem csak mi nem vagyunk képesek, hanem az ország! Magyarország ebben a traumában él 70 esztendeje.

És ez a kisfiú azt akarja megmutatni, hogy lehetséges a teljes egyesülés. A kisfiú jelenléte azt a kettős beszédet hordozza magában, amitől retteg a zsidó ember. Lelkében fél a magyar katonától, akik az utóbbi fél évezredben nem védték meg őket, de úgy érzi, mégis lehet hazafi. De 2013-ban – napjainkban is – a zsidó ember látja és tapasztalja, hogy az állam verbálisan megvédi, nem verbálisan azonban fenyegető. Ha egy zsidó túlélő vagy leszármazottja azt hallja, hogy emlékművet állítanak „minden áldozatnak”, így a keretlegénynek és a német katonáknak is, akkor megijed. Egy ilyen akció lelki sebet talál el. A zsidó megsérül. Izgatott, sőt esetleg agresszív is lesz, mert a mai kettős beszéd titkos üzenete összekötődik a traumával. És ekkor lép be ismét a kokárdás fiú, mert innentől fogva politikai üzenete is van, nem csupán identitás. A politika kihasználta a zsidók történelmi sérülékenységét, és minden pillanatban rájátszik arra. Ajkával bocsánatot kér a háborúban elszenvedett szörnyűségekért, tetteivel azonban azt üzeni (pl. egy ilyen emlékművel), hogy féljete, tartsatok tőlünk! Vagy relativizálja a zsidók szenvedését, „mintha nem is lett volna olyan nagy dolog”, hiszen más is szenvedett, kvázi a zsidók felűjják csak ezt.

És a zsidó lélek „felsikít”, hogy igaz, más is szenvedett, de egyetlen népet sem akartak szisztematikusan kiirtani, megsemmisíteni, nem kérdőjelezték meg létüket. A zsidókat kiközösítette az állam és az ország, mert hogy nem is emberek, mindnek meg kell halnia, mert nem érdemesek az emberek közé tartozásra. Ez az élmény ott élt és a mai napig ott él a zsidók emberek tudatában vagy tudatalattijában. Az EMIH kampánya belesétál ebbe a (zsák)utcába.

Mit látunk? Mit tehetünk? Mindenekelőtt: a zsidóságnak nem kell a kettős beszéd. Nem kellenek olyan utalások, amik fájdalmat okozhatnak. Ám valaminek történnie kell, mert mind a magyar, mind a zsidó lélek útmutatásra vágyik! Minden politikai oldal lázasan keresi azokat a történelmi időszakokat, amelyekre büszke lehet. Mátyás király? 1848? Monarchia? Horthy? Bethleni konszolidáció? Ki tudja?

Molnár Ferenc egy anekdotája jut eszembe, amikor is Hermann Lipótnak ült portrét. Azt mondta Molnár: „Tudod, Lipi, mi zsidó művészek, Fényes Adolf, Iványi-Grünwald Béla, Szomory vagy én, körülbelül egyforma tehetség poggyászával indultunk el. Mindnyájan, sok százan a világban, jóllehet nagy erőfeszítéseket teszünk, képességünk teljességét nyújtva, éppen csak a kerítésig tudunk eljutni, de belülre soha! Oda, ahová vágyódó pillantásokat vetünk, de ahol csak néhányan sétálnak...” E mondatokat az egyik legismertebb, legelismertebb, akkor már világhírű magyar író mondta az egyik legismertebb, legelismertebb magyar festőművésznek. Elődeink számára a nagy asszimilációs folyamat során bebizonyosodott, hogy ez az ország, ez a földrajzi térség nem engedi sokáig, hogy ők

A honi zsidó emberek döntő többsége magyarnak érzi magát.

egyszerre legyenek magyarok és zsidók. Nem ők választottak, hanem „megkapták” a bélyeget.

Pontosan tudjuk, napról napra írja fel a zsidóság falára egy kéz a klasszikus üzenetet: „Mene – tekel – ufárszin”, azaz már számba vettek, már megmértelek, és már egyszer szétszórtalak... Magyarok és zsidók: örök egység vagy örök kétség? Együtt? Külön? Hogyan?

Ki kell jelenteni: igenis van lehetőségünk és jogunk is egyszerre magyarnak és zsidónak lenni. 2014-ben élünk: adottság a történelmi beágyazottság és az ezzel járó történelmi büszkeség. Pedig most is sokan vannak a hangosak, akik csak a bélyeget látják rajtunk. Nem kell feltétlenül megtagadni az asszimilációt, nem kell azonnal a disszimilációt választani, hanem „csak” arra van szükség, hogy itt zsidóként (és természetesen magyarként) éljünk. Nem engedélyre van ehhez szükség, hanem lehetőségre, hogy ezt megélhessük. Úgy gondolom, hogy ma van erre lehetőségünk, csak azt nem értem, miért érzik sokan ma is, hogy bizonyítanunk kell.

Ma már nem azzal szeretném igazolni helyes honfiai érzelmeimet, hogy bizonygatom, mennyi zsidó vett részt a magyar történelem dicsőséges küzdelmeiben, nem azzal, hogy mit adtak a magyar tudománynak, kultúrának, mi minden épült a zsidó munkások keze által, egyszerűen nem! Itt vagyok, magyarként, itt vagyok zsidóként és nekem mindkettő egyformán fontos, és én mindkettőt meg akarom élni.

Pont.

Rubin Eszter

IDENTITÁS- SZEDELGŐK

Jó lenne olyan ideális világban élni, ahol a kipás, kokárdás kisfiú nem pusztá vágyálom, ahol ezek a jelképek valóban harmonikusan összeférnek. Az EMIH egyszázalékos kampánya azonban egy olyan, részben megtévesztő nosztalgiára épített, amely igazán széles körben sosem valósult meg Magyarországon. A haszkala – zsidó felvilágosodás – és a vele járó komoly asszimilációs törekvések nem hozták meg a vágyott eredményt a zsidóság számára. Hiába vettek részt számosan a 48-as szabadságharcban, hiába próbáltak egyre jobban azonosulni a magyarság normáival, az igazi befogadás és betagozódás sosem történt meg, amint ezzel a magyar zsidóságnak keserű csalódások árán szembeülnie kellett.

Minél inkább próbáltak a zsidók hasonlítani a befogadó nemzethez, annál több követelményt támasztottak feléjük. Mégis elhitték, ha elhagyják valóságukat, kikeresztelkednek, karácsonyt tartanak, ha

nek hagyományai, valamint úgy tűnik, hogy igény sincs rá.

Hiába a szép szimbólumokra építő kampány, mindez pusztán soha meg nem valósult hamis ábránd. Kipa és a kokárda, mint markáns jelképek eddig még sosem fértek össze, sőt egyre távolabb kerülnek egymástól – nem tudnak összeérni, hiszen ki látott már kokárdás haszidot?

Valahogy manapság mindenki mindig más akar lenni, mint ami. Nagyon szeretnek rágódni azon, mit jelent az, hogy zsidó, sőt van-e egyáltalán zsidó. Majd levonni a konklúziót, hogy zsidó márpedig nincs, illetve nem jelent semmit. Deklarálni, hogy nem is lehet meghatározni, ez vajon vallás-e vagy rassz, ha az előbbi, akkor aki vallástalan, nem is lehet zsidó.

És a szokásos lózungok: mindez nem számít, nemhogy nem számít, nem is létezik, emberek találták ki, hiszen minden ember egyforma.

Tulajdonképpen az egész identitáskérdés illuzórikus kártyavár. Hiszen ha egy nagy szakállú, szemüveges ortodoxról levesszük a szakállat, valószínűleg Woody Allent találjuk alatta – tehát ha nem öltözünk be zsidónak, a nudistastrandon minden ember egyforma. Kivéve persze a zsidók.

Pedig a definíció egyértelmű: a halacha¹ alapján zsidó az, akinek az

édesanyja zsidó, vagy érvényes betéréssel rendelkezik. Itt mindjárt jön a következő tétel, melyik rabbi, illetve Bét Din² által aláírt betérés számít érvényesnek, melyik betérést hol és kik fogadják el. A magyarországi neológ betérés elfogadható-e a világ bármely más részén. Előállhat-e az abszurd helyzet, hogy érvényes neológ betérés után ortodox szabályok szerint is be kell, be lehet-e térni. Vagy az illető marad a senki földjén, speciális státuszban, mely

Ha nem öltözünk be, a nudistastrandon minden ember egyforma. Kivéve persze a zsidók.

majd úgy viselkednek, úgy öltözködnek, és általában pont olyanok lesznek, mint a magyarok, ha már kicsit sem viselkednek zsidósan, akkor elfogadják őket.

Nem így történt, az asszimiláció zsákutcának bizonyult, az ebből levont tanulságok a hagyományok megőrzését, az asszimiláció helyett integrációt, a politikai nemzet ideájának megvalósítását helyezik előtérbe. Ennek azonban Kelet-Európában nincse-

szerint a világ más tájain nem, csak Magyarországon számít zsidónak.

Betérni kizárólag abban az esetben szabad, ha a gijur³ zsidó lélekkel, ámde más testbe született.⁴ Ennek ellenére a magyarországi gyakorlat szerint a betérések nagy része zsidó párral kötendő házasság, zsidó esküvő céljából történik.

Más esetekben valamilyen romantikus ábránd vezérli a betérni szándékozót a zsidóság felé, szemük előtt szinte kizárólag a nehezen elérhető cél, maga a vizsga letétele lebeg, és csak utána döbbennek rá sokan, hogy zsidónak lenni nehéz, sok cőresszel jár. Valamint a pártalálási lehetőségek ezzel nemhogy kitágultak volna, de erősen beszűkülnek. Az új felszállók azonban egy ideig lelkesek, nagy százalékban ők tartják fenn a zsidó hagyományok továbbélését.

Vannak aztán az identitásszedő daczsidók, akik bármikor lazán leszögeznek: ahol zsidóznak, ott zsidó vagyok, zsidónak tartom magam. Általában egy olyan eseményhez kötik identitásukat, amelyben zsidókat bántalmaztak. Súlytalanul dobálóznak a szavakkal anélkül, hogy valódi tartalommal tisztában lennének. Gátlástalanul tűznek sárga csillagot, önmegbélyegzésre biztatnak. Ezzel szemben sokkal inkább követendő út büszkének és tiszteletré méltónak mutatkozni, mint megalázottnak és szánelomra méltónak.

Szeretik a zsidóságot védelemre szoruló bántalmazott csoportnak látni, akiket tulajdonképpen az antiszemitizmus tesz zsidóvá. Alig várják, hogy szolidáris tömegként melléjük állhassanak megvédeni őket, s ha végre eljön majd a gyűlöletmentes világ, akkor nem lesznek többé zsidónak bélyegezve, és minden ember egyforma lesz. Szeretnék a zsidókat mártírként beállítani, így alkalmasnak láttatni arra, hogy bármely politikai ügy zászlajára tűzzék őket, valamint alkalomadtán e zsidó zászlóval takarózhassanak. Totális fogalomzavar és komoly identitásválság tapasztalható ez ügyben.

A zsidóság egy nép, amelynek saját vallása van. Még inkább egy olyan vallás, amelynek saját népe van.

Zsidó az, akit a zsidó közösség elfogad zsidónak. És ami nagyon fontos: zsidó az, akinek nemcsak a nagyszülei, de a gyermekei is zsidók lesznek.

A született zsidók azonban gyakran nem akarnak zsidók lenni, nem tudnak mit kezdeni a zsidókkal, fel vannak háborodva, ha zsidónak titulálják őket. Lezsidózásként értelmezik, habár a zsidó neutrális szó, ugyanúgy mint bármely más nép neve. A pozitív identitás megélése úgy tűnik elválaszthatatlan a

vallás-hagyományörzés máig fel nem feshó szövétől. A szekuláris tagadók így inkább választják az önmeghatározásra, azonosulásra alkalmatlan holokausztidentitást, amelytől kizárólag szenvedni és menekülni lehet. Vagy a „mit jelent az, hogy zsidó, van-e egyáltalán zsidó?” kérdéskör kilátástalan mókuskerekében futnak körbe-körbe, amely végeláthatatlan

Manapság mindenki mindig más akar lenni, mint ami.

tépelődés magában hordozza a zsidó lét örök kérdéseit, így magát a választ is, mely érvénytelenné teszi a kérdést.

Jó lenne, ha Magyarországon is megvalósulhatna egyszer a politikai nemzet fogalma – az amerikai álom, amelyben magától értetődő a származás és az állampolgárság egyidejű identitása.

Jó lenne, ha a magyar zsidók és a zsidó vallású magyarok szívesebben tűznének kokárdát, mint megbélyegző jelképeket, ha inkább lennének büszkék e kettős identitásukból fakadó értékekre, és lennének/lehetnének e pozitív hagyományok részesei és örökösei. De ez egyelőre utópisztikus elképzelés. A különböző kultúra, hagyományok és vallás sajátosságai egyelőre elválasztó tényezők, és ez belátható időn belül nem fog megváltozni.

JEGYZETEK

1 Zsidó vallási törvények.

2 Rabbiniás bíróság.

3 Betérő.

4 Forrás: Agáda.

Schweitzer Gábor

A KETTŐS IDENTITÁS MAGATÓL ÉRTETŐDŐ – VOLT

1.

Az EMIH által kezdeményezett identitáskampány lényegében kettős identitásra építő képi elemei – kipa és piros-fehér-zöld kokárda –, valamint jelmondata – „Emlékezzünk azokra a zsidó hazafiakra, akik a magyar szabadságért küzdöttek” – régről ismert üzeneteket közvetítenek. A több mint másfél évszázados múltra visszatekintő kettős identitás gondolata – az alternatívák egyikeként – a „Mózes-hitű magyar”, illetve „zsidó vallású magyar” jól ismert szóösszetételekben öltött annak idején testet. A magyar szabadságért küzdő zsidó hazafiakra történő utalás nemcsak az 1848/49-es forradalom- és szabadságharcra, hanem az 1956-os időszakra is vonatkoztatható. A *Szombat* körkérdése ugyanakkor a 20. század történelmére tekintettel nemcsak a kettős – zsidó és magyar – identitás harmonikus összefonódásának és esetleges továbbvitelének lehetőségére kérdez rá, hanem egyúttal arra is, hogy melyek lehetnek a 21. századi magyar zsidó, illetve a magyarországi zsidó identitások. Azaz miféle kapcsolatrendszer áll fenn a „magyar” és a „zsidó” identitás, illetve identitások között? Az énazonossággal, vagy azonosságtudattal összefüggő dilemmákra természetesen sokféle válasz adható, miként azokra a mostani anketon némiképp túlmutató alapkérdésekre is, hogy ki/mi a zsidó, illetve ki/mi a magyar? Hisz’ – sarkosan fogalmazva – minden ezen áll, vagy bukik.

2.

Az identitáskonstrukciók tekintetében a múlt segítséget nyújthat a jelennek,

amennyiben régről ismert alternatívák állnak rendelkezésre. Az emancipáció korában artikulálódó kettős identitás sokak számára – zsidók és nem zsidók számára egyaránt – magától értetődő volt. Miként a történetíró Marczali Henrik (1856–1940), a marcali rabbi fia számára is, amikor visszaemlékezéseiben egy gyermekkori tüzesetet idézett fel. Az önmagát nagyon vallásosnak tartó kisfiú sirva javasolta a kertben összegbúzó gyerekeknek, hogy imádkozzanak. Ezután, miként fogalmazott, az ihlet perceiben ima gyanánt Berzsenyi Dániel „Fohászkodását” kezdte el szavalni pajtásai előtt. Mi ez, ha nem a kettős identitás spontán kitörése?

Szintén közismert, hogy Scheiber Sándornak (1913–1985), a Rabbiképző világhí-

rű igazgatójának az életútját a kettős kulturális kötődés jegyében a zsidó irodalom és a magyar irodalom iránti párhuzamos rajongás kísérte végig. Egyik kései interjújában is arról vallott, hogy párhuzamosan olvasta a Bibliát és Arany János verseit, a zsidó meséket és a *Nyugat* lírikusait. E kettős beágyazottság nélkül a Scheiber-életművet meg se lehetne érteni.

Az elmúlt másfél évszázad alatt különböző hőfokon megnyilvánuló kettős identitás mellett természetesen további identitásvariánsok is artikulálódtak. A zsidó vallási és nemzeti dimenziót önmagában is többféleképp értelmező cionisták a 19-20. század fordulójától a zsidó nemzeti reneszánsz melletti elkötelezettségüket magyar patriotizmussal ötvözték. A cionista mozgalom pionírja, Beregi Ármin írta kiadatlan memoárjaiban, hogy a 20. század elején „magyar kultúrája” és „zsidó öntudata” viaskodtak egymással, hiszen Theodor Herzl is és Max Nordau is hangsúlyozták a „gazdánéphez való lelki hűség lehetőségét a zsidó népért való küzdéssel egy időben”.

A zsidó identitással összefüggő dilemmák az első világháborút követően egyre nyugtalanítóbbá váltak. Nem véletlenül, hiszen a régi ideák kissé megkoptak, a politikai és társadalmi életben pedig már erősen jelentkeztek a kirekesztő törekvések is. A zsidó identitás számára új kitörési pontokat kellett keresni. Ennek jegyében az 1920-as és 1930-as évek folyamán az irodalomtörténész Komlós Aladár (1892–1980) többször deklarálta zsidó önazonosságáról val-

lott harmadik utas elgondolását. „A merev asszimiláció és a merev cionizmus egyaránt csak félígazságokat tartalmaz, ideje, hogy összetegyük a kettőt. Igenis zsidó a fajtám, de tagja vagyok a magyar nemzetnek, mely már nem etnológiai, hanem szellemi fogalom, sőt érzem hozzátartozásomat egy harmadik, még tágabb közösséghez, az emberiséghez is.”

Íróársra, a holokauszt áldozatává lett Pap Károly (1897–1945) nagy vitát kiváltó, *Zsidó sebek és bűnök* című 1935-ös vitairatában a zsidó nemzeti kisebbségi lét vállalása mellett foglalt állást. Néhány évvel később a cionista teoretikusok közül Junger József és Marton Ernő (1896–1960) úgy vélték, hogy a diaszpórában maradó zsidóságnak a náci zsidótörvények kényszerdiszsimilációt kiváltó hatása alatt a népi kisebbségi létre kell berendezkednie. Úgy érzékeltek, hogy a vallási alapú emancipációt, a népi alapú emancipáció fogja felváltani. Ám erről valójában szó sem volt. A politikai és társadalmi kirekesztés kora a zsidó önazonossággal összefüggésben keserű felismeréseket is eredményezett. Olyan felismeréseket, amelyeket valószínűleg csak a rendkívüli körülmények hoztak felszínre.

A Nagykanizsán élő polgárember, Hoffmann János (1895–1944) a második világháború éveit vezető naplójában sokat merengett a zsidó önazonosság szorongató kérdéseiről. Az asszimiláció megítélése szerint csődbe torkollott, a zsidó nacionalizmusként értelmezett cionizmusban pedig nem tudott feltétlenül bízni. A neológjáról azt tartotta, hogy nem nyújt kellő eszmei kárpótlást a sok megpróbáltatásért, amit a zsidóság miatt kellett kiállni, az ortodoxia pedig jóformán csak az isteni gondviselés reményét kínálta erkölcsi kárpótlás gyanánt. Ezzel együtt, fogalmazott, zsidónak kell maradni, mert ebben a szorongatott helyzetben nem hagyhatja el a süllyedő hajót. Nem lehet „Fahnenflüchtling”, azaz szökevény. Hoffmann Jánost 1944-ben Auschwitzba deportálták.

A 15 éves budapesti kislány, Klein Mária (1929) a sárga csillag felvarrása idején arról elmélkedett, hogy ki is ő valójában. „Nem értem az egészet. Mindig magyar voltam.

Az is vagyok. Hát zsidónak lenni nem csak egy vallás? Az egyik magyar zsidó, a másik katolikus, vagy evangélikus. Nem? (...) A másik kérdés, amit nem értek, hogy most akkor én mi vagyok? Zsidó vagyok, vagy magyar vagyok? Vagy zsidó vallású magyar? És miért baj ez?” – írta naplójába 1944 tavaszán.

A zsidótörvények korában a keresztény szellemben nevelkedett, s utóbb náci által meggyilkolt Szerb Antal (1901–1945) a következő döbbenetes erejű mondatot írta naplójába: „Megtaláltam a definíciót: magyar anyanyelvű zsidó vagyok.” A további alternatívák felidézése nélkül is érzékelhető a zsidó identitás-variációk sokfélesége, amelyek – születési körülményeiktől immáron elvonatkoztatva – akár legitim elméleti támpontot, vagy kiindulópontot is jelenthetnek a jelen és a jövő identitásdiskurzusai számára.

Verseny van, és amíg tisztességesek az eszközök, addig ez üdvözlendő is.

3.

A holokauszt brutális választ adott az identitással összefüggő kérdésekre és dilemmákra is, amennyiben önazonosságától függetlenül törekedett valamennyi zsidónak tartott személy kirekesztésére és elpusztítására. A felszabadulást, illetve az 1948-as fordulatot követő évtizedek a keskeny mederbe terelt, külső és olykor belső kontroll alá is rendelt vallási alapú önazonosság megélésének szűkös lehetőségét biztosította csupán. Az alternatív zsidó identitások (miként a cionizmus) a szocializmus idején illegálisba szorultak. A rendszerváltás annyiban mindenképp revelációt jelentett, hogy a kényszerek és kontrollok megszűntével tulajdonképpen a zsidó önazonosság megválasztásának, megváltoztatásának, megvalósulásának és meg nem vallásának szabadságát hozta magával.

A pluralitás örömteli, még ha alkalmanként vitákkal és indulatokkal jár is. Miként az is örömdetes, hogy nincsenek, ne is le-

gyenek, identitásmonopóliumok. Egyetlen identitás sem törekedhet kizárólagosságra. Régi és új identitások keresik a helyüket. Paradox módon olykor a kínálat teremti meg a keresletet. Verseny van, és amíg tisztességesek az eszközök, addig ez üdvözlendő is. A zsidó önazonosság kiindulópontjának a zsidó önismeret tekinthető. Azzal lehetek identikus, amit ismerek. Ebből következően – miután a diaszpórában élő zsidóság számára a vallásnak kiemelkedően fontos szerepe van, illetve kell, hogy legyen – szükségesnek tűnik annak igen alapos körüljárása, hogy mit is jelent a 21. század elején vallási értelemben haladó („neológ”, konzervatív), ortodox, reform stb. zsidónak lenni, nemcsak teológiai, bölcséleti, etikai és halachikus értelemben, hanem a hétköznapi gyakorlat szintjén is.

A diskurzuselőzmények közül a Kiss Arnold, budai főrabbi által 1929-ben kezdeményezett *Haladó zsidóság* – *halódó zsidóság* című sajtótóvára hivatkozhatnánk, amely elsődlegesen az akkori neológia dilemmáival foglalkozott. A tudós rabbi és bölcselő, Kecskeméti Lipót egy évszázaddal ezelőtti *Egy zsidó vallás van-e, több-e?*

című könyvében arra a következtetésre jutott, hogy egyetlen zsidó vallás létezik, amelynek többféle áramlata van. Vajon ma is ugyanerre a következtetésre jutna? A napjainkban egymással jó értelemben versengő, a vallásihoz képest többé-kevésbé alternatív zsidó – cionista, kisebbségi, kulturális stb. – identitások számára szintén az önazonosság tisztázása a legfontosabb feladat. Az identitásnak, azt hiszem, lehetnek (többé-kevésbé) állandó és lehetnek változó elemei. Természetesen elképzelhető a zsidó identitások olyan keveredése is, ahol a különféle önazonossági szempontok egymástól eltérő arányban és intenzitásban jelentkeznek. Minden identitás legitim lehet, ha tisztességes eszközökkel igazolható. A rendszerváltás óta sok minden történt a zsidó önazonosság tisztázása terén is, de úgy érzem, nem lehetünk feltétlenül elégedettek az eredményekkel. Ha pedig a zsidó önazonosság kérdései megnyugtatóan tisztázódtak, akkor bátran tovább lehet lépni!

Tamás Gáspár Miklós

MÁR MEGINT MAGYARZSIDÓMAGYAR

A szerkesztőség azt kérdezi, hogy összeférhet-e ma a zsidó és a magyar „identitás”, bármi legyen is ez. A tapasztalat azt mutatja, hogy a magyarországi zsidók – noha többségükben ún. balliberális szavazók, és tartanak az antiszemitizmustól (ezért szavaznak így) – nem különböznek nézeteikben és magatartásukban a nem zsidó többségtől.

A huszadik században még volt jellegzetes zsidó radikalizmus (nem zsidó jellegű, eredetű vagy célú, hanem a zsidók nagy tömegét lelkesítő radikalizmus): *a nem proletár* szocialisták és kommunisták nagy része zsidó volt. (A mára kihalt zsidó proletariátusról nem is szólva.)

A huszadik századi zsidóság vallása nem a judaizmus volt, hanem a szocializmus.

Ez 1945-ig elzárta a magyarországi (és az utódállami magyar) (meg az egyéb kelet-európai) zsidókat a többségtől, de részévé tette őket egy nem faji és nem etnikai jellegű, mélyen egalitárius erkölcsi harcközösségnek. (Ez a szociáldemokráciára is vonatkozik.)

Masszívan először a szocialista és kommunista mozgalmakban találkoztak és éltek együtt mindenfajta megkülönböztetés nélkül zsidók a nem zsidókkal: ez volt a jellegzetes szektás messianizmus egyik – teljesen érthető – forrása. A fölszabadulás nem a hatalomátvétel volt, hanem az emancipáció a mozgalomban: akár még a börtönben is. Nem kellett körbepillantani, hogy vajon van-e valakinek kifogása ellene, hogy zsidók is jelen legyenek. Tudni lehetett, hogy ilyen kifogás nincs és nem is lehet.

És megfordítva: a korabeli társadalommal ma fölidézhetetlenül radikálisan szembenálló kommunisták zsidók – akár *nem kommunista* zsidók – társaságában nem kellett, hogy abnormális szörnyetegnek érezzék magukat; a zsidó családok ismerték a kommunista problémát; a zsidó anyák és apák elleneztek persze, hogy a gyermekeik az életüket kockáztassák, de a dolog nem volt nekik távoli. Ismerték, ahogy a mai amerikai szülők a drogproblémát.

(Ezt az élményt tapasztalták meg sokan az SZDSZ hőskorában, 1988 és 1994 között: akármilyen volt, antiszemitizmus nem volt, és a megkönnyebbülés nagy energiákat szabadított föl – *nemcsak* a zsidó tagokból. A nagy emancipációs terv hiányzott: a kelet-európai liberalizmus normalizáló, beillesztő, kijózanító ideológia; bár az a polgári rend, amelynek a prózájába belesimulni vágytak a kelet-európai szabadelvűek, teljes egészében mítosznak bizonyult. Itt van a polgári rend, s vele a leghevesebb zsidógyűlölet. – Emlékszem, a vezető „köménymag” szerette volna diszkréten csökkenteni a zsidók részarányát a vezetőségben, de a tagság evvel nem volt hajlandó törödni. És az a millió választó se. Mindebből csak annyi maradt, hogy az SZDSZ-ről most, 2014-ben többet – és miket! – ír a *Magyar Nemzet*, mint a jelenlegi, létező pártokról összesen. Ki tudja, miért.)

Zsidó szocialisták és kommunisták mindenütt fontos szerepet játszottak, nemcsak Európában és Oroszországban, hanem mindenütt Egyiptomtól Dél-Afrikaig, Argentínáig és Chiléig. De ezek asz-

zimilálatlan, jiddis vagy ladino anyanyelvű zsidók voltak többnyire.

A magyar zsidók világszerte híresek voltak róla, hogy mennyire magyarok. A két világháború közötti Romániában afféle dzsentrinek és huszárnak tartották az erdélyi magyar zsidókat, és mosolyogtak rajtuk. A régi Romániában, a „Regátban” nem volt szokás a családnevek románosítása, a magyar zsidók viszont magyar nevet viseltek. A román szenátusra 1920-ban bombát hajító (3 halott, köztük Dimitrie Greceanu igazságügy-miniszter) kommunistákat úgy hívták, hogy Max Goldstein, Saul Ozias és Leon Lichtblau.

A magyar zsidók számára addig páratlan asszimilációs, integrációs, fölemelkedési pályákat kínáló Monarchia bomlásnak indult: részvételük a forradalmakban (1918/19) jele is, oka is volt e lehetőségek bezárulásának. Bárány Hazai (sz. Kohn) Samu vezérezredes, v. b. t. t., m. kir. honvédelmi miniszter (Khuen-Héderváry, Lukács László és Tisza kormányában), az osztrák-magyar hadsereg utánpótlási főnöke az I. világháborúban, felsőházi tag a Horthy-érában (1851–1942) valószínűleg olyan karriert futott be, amilyenről ebben a korban másutt nem is álmodhatott volna.

De ha asszimilációról, integrációról és azonosulásról beszélünk, akkor szót kell ejtenünk róla, hogy mihez asszimilálódtak a magyar zsidók. 1918-ig Magyarország nem volt független. A magyarországi lakosság viszonya Ausztriához ismeretlen vagy elhallgatott fejezete történelmünknek. (Az ünnepelt bécsi *fin de siècle* teljesen ismeretlen maradt nálunk, legelőbb

az 1970-es években fedezték föl Pesten – angol és amerikai hatásra... A magyar értelmiségiek az akkor szellemileg elég érdektelen Párizsba szerettek utazni. Ma sincs ez másképp, most meg a szellemileg elég érdektelen Berlinbe szeretnek utazni...) A századfordulóig a legtöbb magyarországi város német volt, tehát közös volt a nyelve Ausztriával: a *Pester Lloyd*, a *Neues Pester Journal*, a *Neues Politisches Volksblatt*, a *Volksstimme* még a XIX. század második felében is nagyobb példányszámban fogyott, mint a magyar nyelvű pesti lapok. A munkásság többsége és a régi polgárság németül beszélt, a parasztok mintegy fele szláv volt és román. Voltak olyan magyarországi járások, ahol csak a zsidó volt magyar. Az asszimiláció magyar iránya tehát nem értetődött magától. Eszmei befolyást erre az Országgyűlésben reprezentált liberális magyar dzsentri gyakorolt, aki a zsidók révén akarta valahogy magyarnak megtartani a szélsőben kifejlődő, akkor még új ipari és kereskedelmi kapitalizmust. A magyarhoni szabadelvűségnek mind a 48-as, mind a 67-es iránya zömmel filozsemita volt – szemben a középkorai városok német kispolgárságával, amely (enyhén szólva) nem.

„Magyarnak” csak a vidék számított, a nemesség és valamelyest a mintegy fele részben magyar ajkú parasztság. Az a képzelte *Gestalt*, amelyhez a magyarországi zsidók alkalmazkodtak, a szabadelvű nemesek, honoráciorok, hivatalnokok és értelmiségiek igen sajátos enklávója volt, az akkori társadalomnak csak egy töredéke, amely termelte és fogyasztotta az akkor még igen kis mennyiségű és csekély sűrűségű magyar kultúrát – innen származtak a régi „zsidalom” magyar ábrándjai. Ha Jókait, a kései Aranyt, Mikszáthot, Gyulai Pált, Kiss Józsefet olvassuk – nem Petőfit, nem Keményt, nem Tolnai Lajost –, akkor megérthetjük, mire gondolhattak a magyarrá váló zsidók, akik mindenkor a magyar irodalom nagy olvasói voltak. (A szépirodalmon kívüli magyar kultúra sokáig nem volt jelentékeny.) Azt kevesen sejtették, hogy ez a *Gestalt* nem örökkévaló, hogy az azonosulás nem a magyar néppel (s különösen nem a ma-

gyarországi népekkel [többszám!] és jogfosztott osztályokkal), hanem egy törekény múltú és kurta jövőjű elittel történik, amely csak úgy uralkodhatott, hogy precedens nélküli mértékben korlátozta a

Fotó: Csizják Pál

A magyar zsidók világszerte híresek voltak róla, hogy mennyire magyarok.

politikai jogokat (a majdnem kizárólag magyar etnikumú és anyanyelvű választók a férfilakosság mintegy 10 százalékát teheték ki, és a választásokat így is elcsalták, politikai váltógazdálkodás nem létezett, a nemzetiségeket és a munkásosztályt a legvadabbul elnyomták). Ez a korlátozott nemesi liberalizmus hasznos volt a zsidóknak, de a nemességen és rajtuk kívül majdnem senkinek. A provinciális – mert nem független, csak valamelyest autonóm – magyar államiságnak egyik alapzata volt a hazafias, királyhű és szabadelvű zsidó polgárság, de innen jöttek a lázadók is. A magyarországi zsidóság mind az *establishment*, mind a forradalom egyik főszereplője volt, s lakott mind a hierarchia, mind az antihierarchikus lázongás minden bűnéért. (A nemzetiségek egyenjogúságáért és autonómiájáért alig állt ki valaki magyar [zsidó magyar se!], a századfordulón csak Jászi és Kunfi: ezért hazaáruló zsidó gazembernek számítanak mindmáig.)

Amikor az ellenforradalom 1919 után mind a kiegyezési liberalizmust, mind a szocialista-kommunista forradalmakat *mint zsidót* vetette el, szociológiai értelemben nem hazudott. A zsidóság nem a magyarsággal *mint olyannal* azonosult – hiszen ilyesmi nem létezett és nem létezhetik –, hanem politikai ideálokkal. Minden veszteség és bűbánat ellenére ez folytatódott és folytatódik.

A két világháború közötti zsidó fiatalság a szocialista és kommunista mozgalmakban találta meg új vallását és „identitását”, a II. világháború után egy darabig a totalitárius Pártban, 1989 óta az új liberalizmusban. Ez nem lehetett másképp. Mindezek a politikai formák „a magyar nép” ábrándját jelenítették meg, közelebbről azonban a magyar népnek azét a töredékéét, amely elvet mindenféle etni-

cizmust és rasszizmust, mindenekelőtt az antiszemitizmust. Ezek elkötelezett kisebbségek, amelyek körében a zsidók időleges otthonra találnak. De hát más kisebbségek is vannak, amelyek olykor együttesen többségben vannak – mint most is –, és a zsidókat kedvelő, elismerő, védelmező politikai csoportok nincsenek mindig hatalmon (néha igen). A zsidók természetesen ezekkel a csoportokkal azonosulnak, amikor „a magyarságra” gondolnak, és ez elkerülhetetlen. Amikor ezek a velük barátságos csoportok valamért elvesztik a befolyásukat, akkor a zsidók úgy érzik, hogy „a magyar nép”, amelyet ők olyan forrón szeretnek, cserben hagyja és elárulja őket.

Ámde a szükségképpen megosztott osztálytársadalomban – és minden modern társadalom ilyen – „az egész néppel”, „az egész nemzettel” azonosulni: illúzió. A nem zsidó magyarok se képesek erre. A mai magyarországi zsidóság sérelemnek és bánatolomnak érzi, hogy a magyar állam pillanatnyi veze-

tői enyhíteni igyekeznek a magyar állam és a magyar etnikum felelősségét a náci genocídiumért, a holokausztért. Ez csakugyan borzalmas és visszataszító, de aligha meglepő. Minden embercsoport igyekszik minél kedvezőbb képet alkotni saját magáról saját magának, s ez alól a szabály alól a zsidók se kivételek. Az ebből következő abszurditásokon – pl. azon, hogy a zsidóbarát publicisztikában, kormányellenes polémiaiban képtelen módon és mértékben alábecsülik az

Erre semmilyen jel nem utal.

Ha figyelemmel követjük, akár egy kicsit, a *cutting edge*, egyelőre többé-kevésbé marginális szubkultúrákat – Ady is marginális volt, aztán az ő nyelvét mint anyanyelvét beszélte a milliókat magával ragadó forradalom –, akkor a merészen gondolkodó és érző magyar fiatalságot a radikális kétségbeesés és a radikális ironia állapotában találjuk. Ez a fiatalság nem annyira magyar, mint kelet-európai:

Voltak olyan magyarországi járások,
ahol csak a zsidó volt magyar.

1944. március 19-i náci megszállás jelentőségét, s hovatovább eltűnik az a tény, hogy a holokausztért mégiscsak a Harmadik Birodalom és az NSDAP felelős, akármennyire a szolgálatukra álltak a Horthy-állam hatóságai, amelyek elvadult zsidóellenességük ellenére nem működtettek gázkamrákat – se csodálkozom. A magyar közvélemény nemzeties része, ki tudja, esetleg a többsége viszont úgy érzi, hogy a becsületébe *gázolnak*.

Ez tökéletesen reménytelen helyzet.

György Péter a legutóbbi hónapok egyik legfontosabb írásában (Zombilét: zsidónak lenni otthon, *Magyar Narancs**) úgy véli, a magyar zsidók magyarságának véget vetett a mai magyar kormány, és egyetlen más politikai tényező se tett ez ellen semmi lényegeset. Evvel nem tudok vitatkozni. Talán így van. Szerinte a magyar zsidók: magyarok. Ennek szakasztották most magvát. Annyiban biztosan igaz van, hogy a magyarországi zsidók magyarok voltak, ám nagyon különleges értelemben voltak magyarok – de ez más magyarokra is igaz. És akkor most a magyarországi zsidók *ebben a speciális értelemben se magyarok?* A holokauszt nem szüntette meg a magyarországi zsidók magyarságát, de a Szabadság téri rémes emlékmű terve igen?

Ez a megrázó, tragikus esszé abból a ki nem mondott hipotézisből indul ki, hogy a nem zsidó magyarok magyarok akarnak lenni.

rokonai Szarajevóban, Kisinyovban, Szalonikiban, Temesváron, Rigában, Podgoricában (ha tetszik, Titogradban) találhatók. Ennek az ifjúságnak a Szabadság téri rémgiccs épp olyan nevetéses, mint az érzelmes humanista fölháborodás. Ugyan ki veszi komolyan annak az államnak az ún. emlékezetpolitikáját, amely – mint minden polgári állam – valamennyiünk fizetett ellensége, és amely legalább annyira röhejes, mint amennyire undorító. Filozófiai vizsgálat alá vegyük az igazgató néni és a tanfőlügyelő bácsi évtárakon elszavalt nézeteit? Ezeknek a fiataloknak az ünnepélyes antiszemita barom szóra sem érdemes.

A romkocsmák népéről épp úgy beszél a hivatalosság, mint Tisza István hívei hajdan a kávéházi bohémekről. Az új baloldali radikalizmus már megszületett a többi kelet-európai országban, és közeledik Magyarország felé. A radikalizálódó fiatalság harsányan kacag a konvencionális (parlamentari) politikán, és kesernyésen derül a konvencionális álbaldali „Összefogáson”.

Mindeközben a magyarországi, a budapesti zsidó értelmiség visszavágyik a liberális nacionalizmus korszakába – amely az asszimilációért és az ún. magyar nemzeti célok kritikátlan elfogadásáért cserébe jogegyenlőséget és „befogadást” kínált –, azonban ez a liberális nacionalizmus pontosan száz évvel ezelőtt megszűnt.

Azelőtt se volt túl sikeres. A magyar uralkodó osztályok asszimilációs/befogadási ajánlatát csak a zsidó polgárság és kispolgárság fogadta el meg a katolikus (de csak a katolikus!) németiség egy része – a lutheránus erdélyi szászok kifejezetten magyarellenés német nacionalisták voltak és maradtak –, ámde a megcélzott (és közben bestiálisan elnyomott és diszkriminált) románok, szerbek, szlovákok a legmerevebben elutasították, irrederenták voltak, és saját nemzetállamukat teremtették meg az ott rekedt magyar kisebbségek alávetésével és hátrányos megkülönböztetésével.

Ez az egész dolog lekerült a napirendről – a zsidók tudta nélkül. Csak a zsidók nem kívántak önálló nemzeti létet (akkor), nem kívántak saját területet és államot, szemben a nemzetiségekkel: tehát elfogadhatták az ajánlatot. A kulturális és politikai jogaitól megfosztott románoknak, szerbeknek, szlovákoknak ez nem jelentett semmit, legföljebb sértést.

A *Nemzet* nagy riválisai – a *Faj* és az *Osztály* – fényes győzelmet arattak a *Nemzet* fölött. Az állampolgári (nem etnikai, nem faji) Nemzet ebből soha nem tért magához.

A nacionalizmus mai utóda, az *etnicizmus*, nem asszimilál, hanem szegregál: rossz esetben erőszakosan, jobb esetben közömbösen. Nincs mihez asszimilálódni, mert az állampolgári nemzet (a területi politikai közösség) halott. Az etnikum nem fajtisza, körvonalai bizonytalanok (nálunk pl. a magyar etnikumba beleértik az elmagyarosodott szlovákokat és germánokat – akikkel tele vannak az etnicista mozgalmak, pártok vezető körei; már a régi fasiszták között is rengeteg volt az ilyen asszimiláns –, de nem értik bele a cigányokat és a zsidókat, hiába magyar nyelvűek és magyar kultúrájúak, hiába vannak tele magyar nemzeti előítéletekkel). De abban konszenzus látszik lenni, hogy – még ha meg is tűrik az allogén etnikumokat s a hozzájuk hasonlóan idegennek tekintett csoportokat (pl. a melegeket) – többé nem vezetheti az idegen etnikumú a többségi etnikumot, nem lehet előjárója, prófétája, valóságos vagy szimbolikus reprezentánsa.

„Miért, hát mi nem vagyunk magyarok?” – kiáltozzák a magyar zsidók.

Nem, nem vagytok, mert magyarságot olyan politikai realitásban értelmezhető csak, amely száz esztendeje megszűnt.

„De hát akkor mi egyebek vagyunk?” – kérdezi zsidó olvasóm.

Hát magyarok vagytok, trianonozó, finitista, érzelmösen nemzeti magyarok, csak ezt a közvélemény többsége nem ismeri el vagy furcsállja vagy legyinti rá. Már csak a budapesti zsidók tartják fenn a liberális magyar nacionalizmust, de tudniuk kell, hogy kizárólag a maguk számára.

Izrael se asszimilál: a palesztin/arab kisebbséget elszigeteli, kiszorítja, katonai szolgálatára nem tart igényt, erős kerítéssel választaná el saját magától. S ameddig ott van a környéken, diszkriminálja, bombázza, kiéhezteti, minden lépésében korlátozza. Ez *nem* nacionalizmus: ez sokkal rosszabb.

Nagy-Britannia, Franciaország hazaküldi vagy hazaküldeni a kelet-európai bevándorlókat: az ún. európai identitás is csődöt mondott. Az európai föderalizmus épp úgy a múlté, mint a régi nacionalizmus.

Akár magyarnak nyilvánítják magukat a magyarországi zsidók, akár nem: édes mindegy. Az erőszakos antiszemitizmust talán megfékezi a magyar állam, „a helyére szorított zsidóság”, ahogy nagy íróink mondták az 1930-as években (*les années trente sont devant nous!*) még elférhet, ha nem lesznek merész ambíciói, mint – mondjuk – egy-egy sváb vagy tót gyereknek, akiből még lehet államfő, akadémiai elnök, rendőrfőkapitány; de zsidóból már nem.

És ha igen? Ki a fene akarna államfő, akadémiai elnök, rendőrfőkapitány lenni valamely elnyomó osztályállamban? Zsidók, ne legyetek konvencionális polgárok, mert úgyse lehet.

A Horthy-korszak rehabilitálása és a holokausztrelativizálás nem arra szolgál (pontosabban: nem arra szánják), hogy a mostani zsidókat üldözzék; de arra igen, hogy világossá váljék, ki mondja meg a tutit. Egy biztos: nem a zsidók és nem a filozofizáló. Eltöprenghetne rajta az ember, hogy a minden szempontból (még a legelfogultabb zsidó szempontból is) kifogástalan holokauszt-émlékbeszédet mondott

Áder, Navracsics, Lázár – ha legalább egy kicsit következetes – miért nem lép föl a gyalázatos és nevetséges Szabadság téri emlékmű ellen? Mert ezek az emberek bizony nem náci szimpatizánsok (egyáltalán nem!), de ahhoz ragaszkodnak, hogy ők és a párthíveik – akiket a magyar etnikum képviselőinek tekintenek, hiába német Áder és hiába horvát Navracsics, tetszik érteni? – szabhassák meg, hogy mi fér bele a történelmi diskurzusba. Ők elismerik a magyar állam felelősségét a genocídiumban. De azt nem hagyhatják, hogy a zsidók, a filozofizáló és politikai szövetségeseik győzzenek ebben a vitában. Ugyanazt mondják, mint a zsidók és a zsidóbarátok, ám a fontos az, hogy ezt NE a zsidók és a zsidóbarátok írják elő. Ezért fog mégis fölépülni az emlékmű – hacsak a német szövetségi kormány nem csörteti jobban a csorba kardját.

A romkocsmák népéről épp úgy beszél a hivatalosság, mint Tisza István hívei hajdan a kávéházi bohémekről.

Ez nem is kizárólag a zsidók ellen szól: a kezdetben a liberális nacionalizmussal kísérletező Fidesz egyszerűen ráébredt – az egész világgal egyetemben –, hogy a liberális nacionalizmus elavult. És a zsidóknak se lesz nagy bajuk, ha szerényen meghúzzák magukat.

A liberális nacionalizmus pedig azért avult el, mert a kései kapitalizmusban az aktív állampolgárság fogalma és gyakorlata került végső válságba. Ugyanis a közjó/közérdek jelképeiben egyesülő honpolgárság modern társadalomban csak a jövedelmi, szociális, nemi, etnikai, életkori, kulturális, politikai, területi és státuszegyenlőség körülményei között képzelhető el, ezeket a körülményeket pedig a kései kapitalizmus nem hozza létre, és egyre inkább ideológiailag is elutasítja. A politikai egyenlőség – ami a többit megalapozhatná, majd előidézhethetné –, vagyis a népakarat közvetlen érvényesítése (a klasszikus republikanizmus fundamentális követelése) még a polgári haladók szá-

mára is a „jogállam” és a „pluralizmus” ellenkezőjét jelenti. Ennek folytán tehát a honpolgárság létrehozása – amely a magántulajdonon alapuló tőkés piacgazdaság mellett is (elvileg) elképzelhetővé tenné a „közjót” – kilátástalan, a világ-szerre sikeresnek tetsző politikai irányzatok, áramlatok, tendenciák egyike se törekszik rá.

A zsidók külön emancipációja továbbra se lehetséges az általános emancipáció nélkül. Persze ki lehet vándorolni Izraelbe, és fölcserélni a kirekesztett pozícióját a kirekesztő pozíciójával, ha valakinek ehhez van kedve. (Bár groteszk volna a budapesti zsidók helyzetét a ramallahi palesztinok helyzetéhez hasonlítani. Ez utóbbiakéhoz képest a magyarországi zsidók helyzete mennyi. Nyilas honfitársaink szerint egyenesen zsidóuralom van. No persze ez is groteszk.)

Marx 1843/44-ben a zsidóságnak mint vallásfelekezetnek a külön emancipációját tartotta lehetetlennek. Az is volt. De a magyarországi zsidóság *nem* vallásfelekezet. Rá inkább Sartre koncepciója illik: zsidó az, akire az antiszemitizmus vonatkozik. Meghatározása külső és külsődleges. És vannak helyi sajátosságai is: a magyarországi zsidó olyan magyar (magyar öntudattal, magyar kulturális sajátosságokkal, magyar nemzeti elfogultságokkal, beleértve a különleges magyar elzárkózást és provincializmust, amihez hozzátartozik a zsidókérdés mániakus és tájékozatlan taglalása, feszegetése), akiről ezt más magyarok nem hiszik el, ennek folytán a magyarországi zsidó a magyar megkettőzése és sok tekintetben: az eltűlése.

A zsidókérdés megoldása ma is, mint 1843-ban, attól függ, megváltozik-e a szociális világ. Önmagában megoldhatatlan.

JEGYZET

* <http://magyarnarancs.hu/publicisztika/zombie-let-zsidonak-lenni-otthon-88435>.

Jablonczay Tímea

NAGYMIHÁLYTÓL JERUZSALEMIG

– az újráfelfedezett író: Szenes Erzsí

Szenes Erzsí (1902, Rajec – 1981, Jeruzsálem) a két háború között Magyarországon is ismert és elismert alkotó, a csehszlovákiai magyar irodalom egyik legnagyobb tehetsége. Újságíróként dolgozik csehszlovákiai magyar lapoknál (*Kassai Napló*, *Prágai Magyar Hírlap*, *Magyar Újság*), verseit a kor rangos folyóiratai (és napilapjai), többek között a *Nyugat*, a *Múlt és Jövő*, a *Pesti Napló*, *Szép Szó*, a pozsonyi *Esti Újság* közlik, önálló verskötetekkel is jelentkezik. A fasiszta Szlovákiában 1939–41 között azonban megéli a nagymihályi gettó kirekesztettségét, az egzisztenciától, méltóságtól megfosztó üldözöttség stációit. 1942 decemberében, a deportálás elől sikerül átszöknie Budapestre. A bujkálás, az állandó suló bizonytalanság, az életveszély mégsem töri meg, cselekvőként, mentőként tud fellépni. 1944. március 21-én az SS kezére kerül: Zrínyi utcai börtön, Kistarcsa, Auschwitz, Fallersleben, Salzwedel. Az elképzelhetetlen szenvedést követő felszabadulás után kiderül: családjából egyedül ő élte túl a holokausztot. A pozsonyi három év után úgy dönt, hogy „véégképp lezárja életének végzetes tragédiákba torkolló szakaszát”, és 1949 decemberében az elsők között alijázik.

Az Izraelben töltött három évtizedben,

haláláig az *Új Kelet* köré szerveződő magyar írói csoport tagja, a lapnak rendszeresen küld tárcákat, novellákat, kisebb esszéket.

Tel-Avivban ezekben az években adja ki a *Van hazám* (1959) című tárcagyűjteményét, majd az 1939 és 41 között Nagymihályon lejegyzett naplójának szövegét 1966-ban *A lélek ellenáll* címmel rendezi sajtó alá (Budapest, Szépirodalmi). A nagymihályi időszak alatt még egy kisregényt ír (*Nyártól nyárig*, Cserépfalvi, 1943). Az *Új Kelet*ben publikált rövidprózák és a két háború közötti csehszlovákiai és magyarországi lapokban közölt írásainak összegyűjtése és kiadásának előkészítése most folyik. A kortársak elismerésén túl, háború utáni irodalomértésünk

rostáján költészete és irodalmi tevékenysége kihullott, de a szerzői életmű elhelyezésével és méltó elismerésével nem csupán a mai magyar irodalomtörténet, hanem a magyar zsidó irodalomtörténet és a holokauszt emlékezetét magába építő kulturális kanonizálás is késésben van, ezen a téren is adósságot kell törlesztenünk.

Szenes Erzsí Rajecen, Mosócon, majd a Kassához közeli Nagymihályon élő magyar asszimiláns családban nevelkedett, apja Singer Mátyás magyar tanító, testvére dr. Singer Ármán ügyvéd. Magyar anyanyelve mellett a német, szlovák és a héber nyelv ismerete szintén hozzátartozott a család apai örökségéhez. A család ahhoz a magyar asszimilációs társadalmi szerződéshez igazodott, amely a domináns magyar kultúrába és társadalomba való beilleszkedést identitásváltáshoz kötötte. A geopolitikai helyzet megváltozása, az 1918-ban megalakuló Csehszlovák Köztársaság új politikai feltételei azonban eltérő módon alakították az identitásuk etnikai, nyelvi, vallási és kulturális tartalmait, így a zsidó néphez és valláshoz való viszonyukat is. A cionizmus megerősödése, hogy „egyszerre, szinte varázslatosan, önmagára ébredt a zsidóság”, ebben a megváltozott szituációban magától értetődőnek tekinthető. Ugyanis Csehszlovákia megalakulásával, a Masaryk-korszakkal a nyugati polgári demokráciához hasonló, liberális, demokratikus értékeket valló politikai berendezkedés jött létre, amely hatással volt az etnikai státuszok átrendeződésére is: a zsidóságnak nemzetiségi jogosítványt biz-

Szenes Erzsi

A férfi szó

A férfi szó többé nem több nekem mint tört cserép.
Erősség volt
s elpusztult mégis akár a templom ott Jeruzsálemben
s most sírhatok utána ezer meg ezer évig
mint ahogy véreim sírnak
a szentély után.
Minden tüzőn át
már csak az apám szava maradt meg nekem
mint vert arany
elpusztíthatatlan és örök
mint Isten szava
melyet időtlen-időktől időtlen-időig
egyetlen megmaradt kincsként hordoznak magukkal
a bolyongó zsidók.

(Nyugat, 1927, 19. szám)

tosított. Asszimilációs kényszerszert nem róttak rájuk, azaz nem kellett cseh vagy szlovák identitásváltáson keresztülmenniük, viszont a nemzetiségi jog megadásának politikai oka is volt, a korábbi magyar ajkú zsidóságot le akarták választani a magyarságról. Így a népszavazásnál Nagymihály körülbelül 9 ezer lakosa közül 3 ezer fő zsidónak vallotta magát, ahogy Szenes is egyik visszaemlékező írásában megjegyzi: „a prágai parlament zsidó képviselői biztosak lehetnek a nagymihályi választók felől” (*Emlékezés a nagymihályi zsidókra*), de a magyar kultúrához való kötődésük továbbra is erős maradt.

A fiatal Szenes Erzsi tehát a magyar kultúra tagjaként a magyar irodalmi életben szeretett volna érvényesülni. Költői indulása anekdotikus. Minden vágya az volt, hogy Berlinben irodalomtörténetet tanuljon, de ehhez apai jóváhagyásra volt szüksége. Apja nem kifogásolta terveit, csupán egyetlen feltételt szabott: ha Osvát Ernő, a Nyugat főszerkesztője azt mondja a verseire, hogy van tehetsége az irodalomhoz, akkor részéről nincs akadálya, támogatja a tanulmányait. A 19 éves fiatal lánynak Nagymihályból

nem volt egyéb dolga tehát, minthogy felkeresse az Andrássy úti Magyar Korona kávéházat, és odaálljon Osvát Ernő elé a verseivel. A találkozás a vártnál is jobban sikerült, egy hét múlva biztató választ kapott, és első verse hamarosan meg is jelent a Nyugaton. A 20-as és 30-as években publikált kötetait – *Selyemgombolyag*, 1926; *Fehér kendő*, 1927; *Szerelmet és halált énekelek*, 1936 – már nemcsak számon tartották, hanem Ignó, Babits, Radnóti, Füst Milán, Komlós Aladár kiváló kritikát is írt róluk. Költészetének korabeli elismerését mi sem bizonyítja jobban, hogy antológiák vették fel verseit kötetekbe. Külön érdekesség, hogy szerepel például egy Schöpflin Aladár szerkesztette 1928-as olasz antológiában is (1941-ig 8 kiadást ért meg a kötet), olyan szerzők között, mint Petőfi, Kiss József, Babits vagy Juhász Gyula. De nemcsak lírikusként ismerték, és ismerték el, hanem rövidprózája is mindig bekerült a csehszlovákiai magyar szerzők irodalmi válogatásába.

Nagymihály, majd fiatalkorának későbbi helyszínei (Pozsony, Prága) szlovák, cseh, német, magyar, zsidó környezete olyan sokszoros kultúrába ágyazza őt, mely a folya-

matos fordítást, interkulturális kapcsolatok sokaságát, kulturális minták cseréjét teszik számára lehetővé, és személyiségét multi-identikussá formálják. Nem csupán arról van szó, hogy újságíróként életformája az utazás, Budapest, Prága, Bécs, Párizs, Berlin, Hága között szinte állandóan úton van és tudósít, hanem Prágában, Bécsben, Párizsban, Berlinben, az egyes lapokhoz csoportosuló, kávéházakban élő, dolgozó, vitatkozó írói, művészi társaságok állandó szereplője is. A prágai magyar élet egyik legfőbb jellemzőjének éppen azt tartja, hogy „az ember itt nem barrikádozza el magát a nem magyaroktól, józanabb is, nem is lehet és nincs is rá szükség” (*A prágai magyar szigetről*). Az utazás, az úton levés, a helyváltogatás és a választott vagy kényszerű állomások nyújtotta tapasztalatok, a töresekkel és kötődéssel, az elveszett otthon és a részleges hazatérés dinamikája már gyerekkorától meghatározó élménye.

A két háború közötti liberális, demokratikus

Masaryk-korszakra 1938-tól, a Hlinka-féle néppárt hatalomra jutásával rémálom következik. Minthogy a szlovák nemzetállam létrejöttét 1939-ben a náci Németország teszi lehetővé, ezzel a zsidóság sorsa megpecsételődik: radikális antiszemita programmal a zsidóság többségi lakosságból való kiiktatását hajtják végre. Szenes Erzsi ugyan átszökik 1942-ben a magyar határon, de családja otthon marad. Az ezt megelőző 3 év (1939–41) szenvedéseit rögzítette naplójába. A napló szövege szerint a szlovák fasizmus fokozódó nyomására a megbélyegzést és kirekesztést – ugyancsak a sajátos politikai szituáltság miatt – kettős kiközösítésként éli meg, amely mint magyar zsidót sújtja. „Zsidó és magyar, egyik is bűn, a másik is, a kettő együtt a legnagyobb.” (*A lélek ellenáll*, 316) Helyzete azért is sajátos, mert irodalmi, tudományos munkáival valóban a szlovákiai magyar kultúra működését szolgálta egy, a magyar kultúrát ellehetetlenítő kontextusban. „Ha a zsidók nem beszélnek ebben a városban magyarul”, írja a Naplóban, „aligha lehetne már magyar szót hallani. A zsidóknak ismételtelen eltiltják már a magyar be-

Nagymihály

szédet, de hiába tiltják el. (...) Az árják már nem szívesen köszönnek zsidónak, vagy egyáltalán nem köszönnek. Egyesek, ha egyedül vannak s nem társaságban, a régi hangon üdvözlnek bennünket, s olyan alázatosan, mintha bocsánatot kérnének tőlünk – de ha többen vannak együtt – nyilván egymástól való féltükben –, a levegőbe néznek, átnéznek rajtunk. Apámnak, aki magyar tanító volt itt egykor és két-három generációt nevelt fel, még a g-egyenruhások (gárdisták) [is] szoktak köszönni, persze ha nem látja senki, s apám úgy köszön vissza, mint régen: Szervusz, fiam.” (A lélek ellenáll, 178). Magyarországon és zsidóságában üldözötként a magyaroktól várja 1941-ben a segítséget, de már tudja: „(...) minden idegem egy olyan világhoz van kötve, olyan közösséghez, mely nem akar tudni rólam.” Éppen ez teszi – ha lehet – még tragikusabbá ezt a sorsot: végül éppen a náci népiértókkal kollaboráló magyar állam által kellett keresztülmennie azokon az elképzelhetetlen borzalmakon, melyek 1944 márciusától vártak rá.

A naplóban leírtak szerint a háború alatt öt-hat könyvre való kiadatlan kézírata, regények, novellák, mesék veszttek el. Az izraeli évtizedek alatt megpróbálja a lehetetlent: a megtalált kéziratokból és jórészt emlékezetből „rekonstruálni” a múltat; és valóban, az *Új Kelet* hasábjain megjelennek az elveszettnek hitt mesék, de már egy készülő ereci mesekönyv darabjaiként (*Ők is új olék, Jom háácmaút az erdőn*), visszaemlékező beszédhelyzetekből kibomló parányi törté-

netekben elevenednek meg Nagymihály zsidó szereplői, életmódjuk, világuk. Bemutatja, hogy a zsidó kultúrát és cionizmust ösztönző tevékenységek, az eszmehordozók aktivitásai milyen utakat találtak a zsidó öntudat fellobbantására (*Emlékezés a nagymihályi zsidókra, Az én kis városom*), de a saját családi zsidó hagyomány képviselője (*Pályám tüskéi, A könyvtár*), önnön viszonyulásának újrajrása is megjelenik ezekben az írásokban. A cionizmus megerősödésével többen készülnek, és el is indulnak

Erecbe, írja, Herzl és Nordau műveit olvasás és olvastatják, olyan kimagasló egyéniségek tartanak náluk előadásokat, mint Max Brod, Ávigdor Haméiri, Patai József vagy Újvári Péter. A zsidó szervezetek jelentékeny, építő munkája úgy tudott megvalósulni, hogy hozzá a „masaryki köztársaság minden szabadságot megadott”. Így talán jobban érthető az is, hogy miért publikál egyszerre a *Nyugatban* és a *Múlt és Jövőben*. Ahogy a visszaemlékezései is életének zsidó identitásához köthető darabjaira reflektálnak: a II. világháború előtt Firenzében egy ottani zsidó klubtól kap meghívást, hogy cionista előadást tartson, zsidó tárgyú írásaiért Prága városa egy évig újságírói ösztöndíjban részesíti, tagja volt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulatnak (IMIT), 1944 márciusában pedig Pap Károllyal egyszerre kap Goldberger-díjat.

Szenes, noha a magyar lapokban, folyóiratokban megjelenő írásaiban valóban magyar (európai) irodalmi elődökre támaszkodó költészetet és prózát teremt, de az a kulturális, szellemi környezet és örökség, amely meghatározza világát, sokkal bonyolultabb, sokkal több jelentésréteget magába foglaló kulturális szövegeket eredményez, mint amely első, felszíni olvasatban látszik. Ezen keresztül pedig a ma értelmezője számára éppen a szövegekből kirajzolódó

többes identitáskereszteződés, nyelvi megalkotottságukra való reflexiók lesznek érdekesek, az egyneműség helyett a heterogenitás, a kulturális transzferek következményei. A magyar és európai irodalmi önmeghatározás és önkifejezés szerves része, nem csupán stílus. Írásaiban a zsidó hagyomány sajátos témáit, formai elemeit etnikai örökségére való büszkeségként mutatja be, és külön értelmezést igényel, hogy a zsidó öndefinícióhoz nem negatív képekkel, az ún. zsidó öngyűlölettel, a bűnösség negatív sztereotípiájával járul hozzá (mint sok férfi író társa), hanem van mód a pozitív képekkel való azonosulásra, vagy éppen a hagyományról való leválasztásra. Ennek okát én az eltérő kulturális, politikai szituációban látom – az említett zsidó hagyományhoz való társadalmilag eltérő viszonyban –, a férfítól különböző női zsidó identifikációs minták lehetőségeiben, és természetesen a saját hang megtalálásáért való küzdelem egyéni feladatában.

Nem sirattalak

Nem sirattalak
mikor füstként szálltál
Auschwitzban
az ég felé,
szívedből, szemedből,
egész valódból
szállt a füst,
s én nem sirattalak –
Mert köveket kellett volna sírom,
s nem könnyeket.
De a kövek csak a vállamat nyomták,
s a szívemet húzták le a föld felé.
Nem sirattalak –
S mégis még most is, oly sok év után,
ha magányosan megyek az utcán,
hangosan mondom magam elé:
szegénykém, édes madaram,
angyalom, anyám.

(1965. augusztus 2.,
A lélek ellenáll bevezető verse)

A *férfi szó* című vers, mely a *Nyugatban* jelent meg 1927-ben, a zsoltárok nyelvét idézi. A zsoltárok történetéhez tartozik – és itt a vers szempontjából különös jelentősége van –, hogy azokat a Templom lerombolása után állították össze, és a diaszpórában élő zsidók számára a második Templommal való imaközösséghez tartozás érzését erősítették. A vers bibliai motívuma úgy aktualizálódik, hogy a női téma, a férfihoz való viszony problematikusága az apához fűződő intenzív kötődésen (és nem a vele való küzdelmen) keresztül feloldáshoz jut. Az apa mint tanúságtevő viszont odakapcsolja a logoszhoz, a néphez, a vallási értelmű és történeti Izraelhez. Az apai tanúság a túléléssel közvetlen kapcsolatban van. Az apai szó, a gondolat, a szellemi kapcsolat tanúságának a vers folytatójává válik (a vers mint tanúság), megteremtve a beszélő pozícióját, amelyet a patriarchális kultúra a férfinak tulajdonít. A nő mint író (aláíró), a tanúságtevő pozíciója a megidézett hagyományon keresztül olyan ambivalenciát rejt magában, amely feloldhatatlannak látszik.

A patriarchális (zsidó) hagyománynak való ellenállás

a női minták visszautasításaként fogalmazódik meg leginkább verseiben, prózájában, és életstratégiájában. A férfinak engedelmessé, gyermeki alázatosságban élő anyai mintával való kényszerű, de fájdalmas szakítás, a két életlehetőség és identitás közti mérhetetlen távolság jelenik meg *Anyám, hogyan lehet* című, a *Selyemgombolyag* című kötetben megjelent 1922-es versében. A vers metaforikája szintén bibliai motívumot állít a saját élethelyzet esztétikai megformálásának szolgálatába. A vér, test, szög köré szerveződő képi világ a testtapasztalatnak legalább kétféle nyelvi rétegét hozza mozgásba, egy bibliait és az anyainak az apai logosszal szemben a szenzuálishoz, az érzékihez kötött értelmezési tartományát. Az anyaihoz kötött érzékek és ezek érzékelhető elengedése nem olyan könnyű („kell nekem a kezed drága remegése a hajamon”), de a hang és szó tanúsága a távolságot áthidalhatatlanná teszi.

Anyám, hogyan lehet

Hogyan lehet, hogy olyan messze estem tőled
Anyám?

Vérrel és testtel hozzád szögezve
hogyan lehetek tőled olyan nagyon messze
hogyan jutott egy világ közénk?

Rokonabb nálad nekem minden felhő
Én már a felhőkkel ölelkezem.

És ha onnan fentről sírva visszanyúlok érted,
és kell nekem a kezed drága remegése a hajamon,
ha a szemednek bús tavát kívánom magamra,
ha így foglak téged és átemellek a távolságokon,
szeliden, féltőn, magamhoz kulcsolva,
hallgasd
a közénk préselt világ
felsír és fáj...

(*Selyemgombolyag*, 1922, 42.)

A holokauszta életének koordinátáit rendezi át. Anyja, apja, testvére meggyilkolásával megsemmisülnek azok az alapok, amelyre élete épült, és a régi önmagával való azonosság, a folytathatóság lehetlenné válik, ahogyan addigi írásai, kapcsolatai, érdemei is teljesen más megvilágításba kerülnek, nem egyeztetetők össze azzal a tapasztalattal, amelyet átélt, és amely a teljes kifosztásban várt rá. Írásainak ezen csoportja, a holokauszta traumájának feldolgozhatatlanságával, a közvetítés lehetlenségével, ugyanakkor az elmondás és tanúságtevés kényszerével az etikai dimenzióját nyitják meg. A traumatikus élmények elmondhatatlansága terhelődik a túlélő lelkiismeret-furdalásával. A tanúságtevő tanú bizonyoságtétele, az anya halála, az áldozat szenvedésének értelmezhetlensége, a kifejezhetetlen gyász a tanúsító művet hozza létre (*Nem sirattalak*).

A gettóbeli napló írása során az emlékei közül egy olyan történet kerül a felszínre, melyben a jelenbeli élmény a gyermekkori emlékekkel összekapcsolva a „zsidónak lenni” mártírsorsként fogalmazódik meg. A zsidó kisfiú sorsának újramondásában érti meg, hogy ezt a sorsot vállalni fogja, ez előrevetíti meghurcoltatását is,

ugyanakkor ez segíti őt tovább Izrael felé (*A lélek ellenáll*).

A *visszavonhatatlanul eltörölt* életekre való emlékezés emlékhelyeként, emlékkönyvként értelmezhető az izraeli memoár (*Van hazám*) is. Az *Apám fája* című írás (lásd a 34. oldalon) egy olyan tájnak az emlékjeleit idézi meg (az apa által Palesztina földjére előreküldött fák), mely a gyász helyét összekapcsolja a közösség életével. A fához kötött ünnep rituális alkalma, a Tübisvát tartalmai élő emlékeztékként a legylíoltak számára siremléket helyettesítenek. Mint élő emlékjelek, és mint a midrás által tolmácsolt zsidó nép országának fája, összekötik a múltat a jövővel. A névre szóló, előreküldött fák szellemi kapcsolatot hoznak létre a holtakkal és a hazával, és a hazaérkezés hétköznapi fogalmakkal kifejezhetetlen és felfoghatatlan jelentésével.

Szenes Erzsébet írásait egy olyan intertextuális és motívikus háló fogja közre, melynek főbb számai a bibliai zsoltáros hagyományt, a holokauszta tanúságát, az izraeli újramezdést és a galutra emlékező narratívákat fonják egymáshoz, de az időben korábbi és későbbi események újraértelmezését az etikai tanúságtétel kényszeríti ki, amely az olvasót is emlékezővé teszi.

Szenes Erzsé

APÁM FÁI

Jeruzsálembé jövet egyenesen kimentem Arnunára, mely tudvalevőleg Jeruzsálemhez tartozik. Ha az ember pár lépéssel továbbmegy, ellát Bétlehemig, s ha nagyon tiszta a levegő, a Holt-tenger is felcsillámlik a messziből. Arnuna maga olyan, mint egy szép liget, csupa kert, csupa fa, a föld is zöld gyepel takarózik. De az egyik kertben három kiszáradt fa állt, nem volt rajtuk egyetlen levélke se, nem volt már éltetadó nedv bennük, halálra voltak ítélve. Egészen megrendített a látvány.

– Milyen vétek – mondtam – fákat így pusztulni hagyni Izráelben, ahol még a fűszál is kincs, hát még a fák!

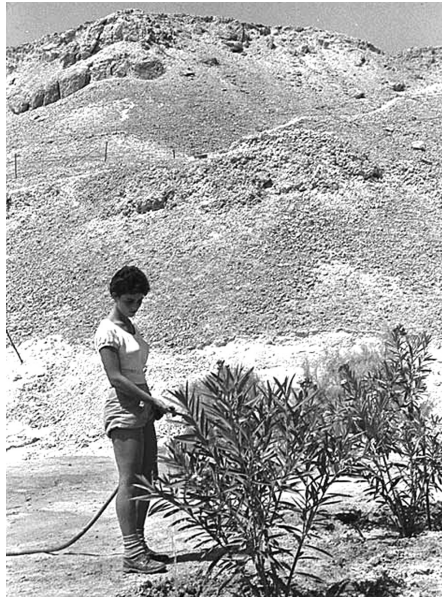
Barátnőm, aki ott állt mellettem mentegőzve, sajnálkozva felelt:

– Mi már így találtuk ezeket a fákat, már nem volt segítség.

Amióta az országba érkeztem, első pillanattól a fákat kereste a szemem. A haifai kikötőből egyenesen Sáár Alijjára vittek az előzetes olétáborba. Ott minden kopár és sivár, sehol egy fa, sehol egy bokor, még fűszál is alig. Egy hét múlva tovább mentem a bet-lidi sátoráborba és akkor az úton Pardesz Channa környékén tűntek fel először fák, bokrok, narancsosok, majd egy gyönyörű hosszú fasor.

– Fák – mondtam boldog örömmel. – Izráel fái, apám fái.

Régtől, gyerekkorom óta össze voltam nőve ezekkel a fákkal, a palesztinai fákkal, gyökereik egészen a gálutig nyúltak tengereken és országokon át, lombjuk hűsített és simogatott. Van egy monda, mely szerint a tengerszem titkos kapcsolatban áll a tengerrel, úgy változtatja a színét, s olyankor török meg a tükre, amikor a tengeré. Valahogyan így, ilyenformán álltam én is varázsos, titkos összeköttetésben hazám fáival. Lelkemben éltek, a képzeletemben.

Negev, 1956 (képünk illusztráció)

Hogy hogyan?

Jóformán ez volt az első dolog – a fák –, amit az őszj hazáról hallottam. Apám, aki minden nagy eszmét felvett magába, s csupa rajongás volt és termékeny erő, s az álmait, legalább bizonyos mértékig mindig realizálta, egy nap ezzel jött haza:

– Fát ültettem a nevedre Palesztinában.

Kislány voltam még, s csak annyit tudtam, hogy nekünk zsidóknak volt egyszer egy hazánk, ahová Mózes vezetett bennünket az egyiptomi rabszolgaságból, volt egyszer egy szabad országunk, voltak városaink, falvaink, nagytemplomunk, azután jöttek a rómaiak és mindez elpusztult.

Fát a nevemre Palesztinában, milyen új volt ez, milyen különös ajándék, milyen rendkívüli!

S akkor apám elkezdett mesélni az országról, melyet újjá kell építeni, be kell fásítani, mert sivatag lett. Hegyei koparak, az erdők fái az idő folyamán elhullatták lomb-

koronáikat. Sok, sok fa kell oda, sok, sok százezer facsemete. De néhány kitartó év és újra ligetek virulnak ott, kertek, lombos erdők, s lesz ott sok mandula és fügefafa, datolya, pálma, meg olajfa, ciprus, nyárfa, fenyő és tölgy. És zúgni fognak az erdők, mint valaha régen, városok épülnek fel és falvak, és hazamehetnek az üldözött zsidók.

Azután sok, sok éven át minden alkalommal, minden ünnepen, családi évfordulón, születés és névnapon, valami váratlan örömben, de gyászban is, mikor a nagyanyám meghalt, mikor apám egyik testvérét veszítette el, fát ültetett valakinek a nevére Palesztinában. Évek alatt egész kis erdőt, erdőnyi fát a messziből. Soha, soha kint a gálutban, ahol éltünk, nem igyekezett szerezni semmit, házat vagy földet, nem akart gyűjteni, mindenét széjjeladta. De előbb garasait, majd mikor jobban telt, százasait küldte ide fákra, lélekben itt járt százszor és ezerszer, boldogan figyelte a cháluci munkát s mondhatatlanul örült neki. Mindig azt tervezte, hogy majd idejön...

A családból csak én értem ide. Kit gázal, kit golyóval pusztítottak el mellőlem. Ugye, érthető, hogy az izraeli fák gyökerei a szívemig nyúlnak, s össze vagyok velük kötve örökre. Ezért fájt olyan nagyon látnom a három kiszáradt fát az arnuni kertben, s ezért tesz boldoggá minden élő, lombos fa Izráelben. Mehetek bármerre az országban, a fákat keresi, a fákat leli meg először a szemem.

– Apám fái – mondom magamban, s szeretném összegyűjteni azt a szétszórt erdőt, melyre ő adott lehetőséget nagylelkűen és elrővedezve. Előre küldte a fákat, hogy testvérem helyett, akit megöltek, testvéreim legyenek itt.

Sok mindenen túl, ezért vagyok itthon Izráelben, ezért érkeztem egészen haza.

(In Van hazám, Tel-Aviv, 1959)

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes
előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

FUTBALL ÉS ZSIDÓSÁG

Muskeljudentum –

Fejezetek a cionista
sportmozgalom történetéből

Magyar futballtörténeti előadás-
sorozatunk befejező része dr. Szegedi
Péter történész előadásában, a Bálint
Ház Macesz-Gombóc termében.

Előadásorozatunkban igyekeztünk
emléket állítani a Holokauszt magyar
labdarúgó áldozatainak, valamint az
Olaszországban futballozó magyar
labdarúgóknak és az ott dolgozó
trénereknek.

Március 27. csütörtök, 18:00 óra

Szegedi Péter:
Muskeljudentum –
Fejezetek a cionista
sportmozgalom történetéből

Helyszín:

Bálint Ház

(Macesz-Gombóc terem)

Pontos cím:

Budapest VI. ker., Révay utca 16.

Belépődíj egy alkalomra:
600 forint

További információ:

www.mazsike.hu

www.facebook.com/mazsike1988

Támogató:

Bálint Ház, Szombat folyóirat,
Maccabi Vívó és Atlétikai Club

Schiller Szervizek

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

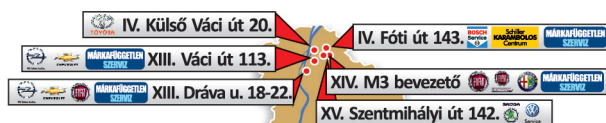
Több, mint 20 éves tapasztalat!

**Márkaservizek és típustól független
szervizszolgáltatások Budapesten, hat helyen!**

- ✓ 24 órás autóműtő
- ✓ Hozom-viszem
szolgáltatás
- ✓ Szakszerű szervizelés
- ✓ Kedvező árak

Schiller Szervizek Budapesten hat helyen!

BEJELENTKEZÉS: 452-11-76, 452-11-77 • WWW.SCHILLER.HU

Színház +

KÜLFÖLDI SZÍNHÁZI VETÍTÉSEK ÉS VITÁK

Március 27. csütörtök 18.00

**A Revizor, ahogyan a budapesti hajléktalanok
előadják Jeles András betanításában (H)**

Mit tehet a színház az utcán élőkért?

Vendég: **Iványi Gábor** lelkész

Moderál: **Tompa Andrea** író, színikritikus

 Április 17. csütörtök 18.00: Opera Afrikában? Biztos, hogy ez kell? Mindenkinek joga van a zenéhez és az örömhöz. Egy német rendező, Christoph Schlingensief operafalut épített Burkina Fasón (D) Vendég: **Selmeczi György** operarendező, Erkel-díjas zeneszerző.

 Május 15. csütörtök 18.00: Tökéletesek és dilettánsok. Csodás táncosok, zenészek, siketek és kutyák. Miért nagyszerű a tánc? Alain Platel: *Wolf* (B) Vendég: **Tari Annamária** pszichoterapeuta.

Középiskolás diákigazolvánnyal illetve kísérőtanároknak ingyenes. A Színház- és Filmművészeti Egyetem, valamint a Károli Gáspár Református Egyetem diákjainak a program ingyenes. Kérjük, hogy a kedvezmény igénybevételéhez előre foglaljanak jegyet. Sajtójegyért kérjük, hogy regisztráljanak a fodor.natalia@balint haz.hu címen. Ha ír a rendezvényről, ingyenes belépést biztosítunk.